

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
«__» _____ 2025 р.

УНАОЧНЕННЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ В ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма “Початкова освіта”

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.

Вчитель початкових класів закладу загальної
середньої освіти

Автор роботи – Луцак Марія Ігорівна _____
підпис

Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Огар Анна Осипівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Луцак Марія. Унаочнення як засіб інтеграції в початковому курсі української мови.

У магістерській роботі розкрито теоретичні та методичні засади використання унаочнення як ефективного засобу інтеграції в початковому курсі української мови. Проаналізовано наукові підходи до поняття інтеграції в освіті та визначено її значення для формування цілісного навчального досвіду молодших школярів. З'ясовано сутність унаочнення як дидактичного явища, уточнено його класифікацію та окреслено можливості різних видів наочності у поєднанні мовної, літературної, природничої, мистецької та інших освітніх галузей. У роботі обґрунтовано роль унаочнення у розвитку пізнавальної активності, формуванні мовленнєвих умінь, активізації мислення та організації діяльнісного навчання. Проаналізовано критерії добору засобів наочності відповідно до вікових, психологічних та освітніх потреб учнів початкової школи, а також визначено їхній потенціал для реалізації компетентнісного підходу Нової української школи.

У ході дослідження розроблено та апробовано систему завдань із використанням наочності як інтегративного інструмента. Отримані результати засвідчили позитивну динаміку в сформованості мовних і міжпредметних умінь школярів, підвищення рівня опанування мовного матеріалу та зростання мотивації. Це підтвердило ефективність запропонованої методики та її доцільність для використання на інтегрованих уроках української мови.

Ключові слова: унаочнення, інтеграція, початкова школа, українська мова, наочність, дидактичні принципи, інтегроване навчання, компетентнісний підхід.

ANNOTATION

The master's thesis examines the theoretical and methodological foundations of using visualization as an effective means of integration in the primary school Ukrainian language course. The work analyzes scientific approaches to educational integration and outlines its significance for forming a holistic learning experience of young pupils. The essence and classification of visualization as a didactic tool are clarified, and the potential of various types of visual aids for connecting language, literature, natural science, arts, and other educational fields is revealed. The study substantiates the role of visualization in enhancing cognitive activity, developing speech skills, activating thinking, and supporting activity-based learning. Criteria for selecting visual aids according to the age, psychological characteristics, and educational needs of primary school pupils are presented, together with their potential for implementing the competency-based approach of the New Ukrainian School.

An experimental system of tasks integrating different types of visualization into Ukrainian language lessons was developed and tested. The findings demonstrate positive dynamics in the development of pupils' linguistic and cross-curricular skills, improved understanding of language material, and increased learning motivation. The experiment confirms the effectiveness of the proposed methodology and its relevance for integrated lessons.

Keywords: visualization, integration, primary school, Ukrainian language, visual aids, didactic principles, integrated learning, competency-based approach.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ТА УНАОЧНЕННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ	
1.1. Поняття інтеграції в початковій освіті: сутність і підходи.....	8
1.2. Унаочнення як педагогічне поняття: класифікація засобів.....	18
1.3. Унаочнення як складова інтегрованого навчання.....	25
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УНАОЧНЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ІНТЕГРАЦІЇ	32
2.1. Дидактичні принципи впровадження унаочнення.....	32
2.2. Види та критерії добору засобів наочності на інтегрованих уроках української мови.....	40
РОЗДІЛ 3. ДОСВІД І РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ УНАОЧНЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ІНТЕГРАЦІЇ В ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	48
3.1. Організація експериментального дослідження.....	48
3.2. Характеристика бази дослідження та учасників.....	50
3.3. Аналіз ефективності використання унаочнення на інтегрованих уроках	52
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ67	

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна освіта перебуває в постійному пошуку ефективних засобів і методів навчання, які забезпечували б не так оволодіння знаннями, а розвиток ключових компетентностей учнів початкової школи. Особливої актуальності в цьому контексті набуває інтегроване навчання, що передбачає міжпредметну взаємодію, цілісне сприйняття знань, розвиток критичного мислення та уміння застосовувати вивчене в нових ситуаціях. Інтеграція в курсі української мови дає змогу учням не лише розвивати мовну й мовленнєву компетентності, а й засвоювати матеріал на широкому тлі, поєднуючи мовно-літературну освітню галузь із природничою, мистецькою, громадянською [4, 16].

Одним із ефективних засобів реалізації інтеграції є унаочнення. Застосування наочних засобів у процесі навчання української мови сприяє глибшому осягненню матеріалу, активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, розвитку вміння аналізувати, зіставляти візуальну інформацію з мовними поняттями. Унаочнення дає змогу реалізовувати принципи доступності, науковості, систематичності, послідовності, свідомості й активності учнів, а також урахувувати вікові та індивідуальні особливості молодших школярів. Важливо не лише вдаватися до окремих зорових чи слухових стимулів, а й цілеспрямовано поєднувати їх у рамках інтегрованого підходу, що забезпечує цілісність сприймання навчального матеріалу та сприяє формуванню міжпредметних зв'язків [3, 10].

На сьогодні ідея поєднання змісту та форм навчання викликає значний інтерес у багатьох науковців і педагогів-практиків. Питання дидактичних особливостей інтеграції змісту навчання досліджували такі вчені, як І. Кучеренко, Л. Варзацька [7], О. Савченко, Т. Донченко, О. Хома [34]. та ін. У навчальні плани початкової школи XXI століття були введені інтегровані курси, реалізовані через інтегровані уроки [10, 6]. Багато уваги дослідники приділяють і проблемі використання наочності на уроках української мови в

початковій школі, наголошуючи на тому, що наочність – один з головних принципів навчання в початковій школі, що дає змогу візуалізувати навчання, зацікавити учнів, урізноманітнити освітній процес [29, 40]. Тож виникає потреба в системному аналізі теоретичних засад і практичного впровадження наочних засобів в контексті інтеграції в початковому курсі української мови.

Мета дослідження – з'ясувати теоретичні засади та перевірити ефективність використання унаочнення як засобу інтеграції в початковому курсі української мови.

Завдання дослідження:

- схарактеризувати інтеграцію як дидактичне поняття в системі початкової освіти;
- висвітлити роль унаочнення в освітньому процесі;
- проаналізувати можливості застосування унаочнення в інтегрованому навчанні української мови;
- схарактеризувати дидактичні принципи впровадження унаочнення;
- визначити принципи добору і використання наочності на інтегрованих уроках;
- розробити та апробувати завдання із використанням наочності як засобу інтеграції в початковому курсі української мови;
- оцінити ефективність запропонованої методики в умовах навчання.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови в початковій школі.

Предмет дослідження – унаочнення як засіб реалізації інтеграції в початковому курсі української мови.

Методи дослідження включають теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, вивчення досвіду педагогів, спостереження за освітнім процесом, опитування, анкетування, інтерв'ю, експериментальна перевірка, аналіз результатів освітньої діяльності учнів, узагальнення та формулювання висновків.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про унаочнення як дидактичне явище та його потенціал як засобу інтеграції в початковому курсі української мови. На основі викладених у магістерській роботі положень можна розробляти ефективні моделі побудови інтегрованих уроків української мови, побудованих на взаємодії вербальних і невербальних засобів навчання, які сприятимуть оновленню змісту початкової освіти відповідно до сучасних вимог.

Практичне значення роботи полягає в тому, що запропоновані матеріали можуть бути використані учителями і студентами-практикантами в освітньому процесі початкової школи.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, на студентській конференції факультету, у рамках Міжнародної науково-практичної конференції “Наука та освіта під впливом глобальних викликів” і Міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток освіти та освіти в умовах трансформаційних процесів”, а також за матеріалами дослідження опубліковано дві статті [22; 23].

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (41 пункт) і додатку. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ УНАОЧНЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ІНТЕГРАЦІЇ В ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Поняття інтеграції в початковому курсі української мови: сутність і значення

Початкову школу традиційно вважають фундаментом освітньої траєкторії дитини, адже саме там закладаються основи світогляду, ціннісних орієнтацій і ключових компетентностей. У другій половині ХХ ст. педагоги на різних континентах дедалі гучніше порушували питання фрагментарності шкільних курсів, що зумовлювали фрагментарність знань і робили їхнє практичне використання складнішим. Відгуком на цю проблему стала ідея інтеграції навчального змісту, котра сьогодні є однією з провідних тенденцій в реформуванні початкової освіти як в Україні, так і в світі [36, 14].

Ідея інтеграції як провідного принципу освітнього змісту закладена в прагматичній педагогіці Дж. Дьюї та конструктивізмові Ж. Піаже: знання набуває реальної сили тоді, коли воно занурене в широкий життєвий контекст, а не подане у вигляді фрагментарних «блоків». У ХХІ ст. це базове положення розвинула концепція, де інтегрованість потрактовано як «управління складністю» через взаємопов'язане опрацювання фактів, навичок і цінностей. Українська освітня реформа НУШ ухвалила інтеграцію як один з ключових принципів Державного стандарту (2018), підкреслюючи, що саме мова забезпечує семантичну «тканину» для поєднання різних освітніх галузей [15]. Завдяки інтеграції забезпечується єдність знань, умінь і навичок, здобутих учнями під час опанування різних освітніх галузей, а також формується системне бачення мови як засобу пізнання світу, спілкування та самовираження.

У «Великому тлумачному словнику» поняття інтеграції визначається як «доцільне об'єднання та узгодження дій окремих частин єдиної системи».

Сучасні науковці підкреслюють, що інтегроване навчання засноване на комплексному підході, коли освіта розглядається як цілісний процес, а не як сукупність окремих дисциплін. У такому підході предметні межі поступово стираються, адже педагоги спонукають учнів встановлювати зв'язки між різними навчальними галузями та використовувати знання і вміння з кількох предметів одночасно [11, 100-101].

Інтеграцію в педагогічному дискурсі трактують як свідоме поєднання споріднених або взаємодоповнювальних елементів освітнього процесу (зміст, методи, форми, цінності) задля формування цілісної картини світу, розвитку міждисциплінарних умінь та підвищення мотивації учнів до пізнання [13, 87]. Цілісний підхід відображає сучасну парадигму компетентнісного навчання, де знання розглядаються не як набір розрізнених фактів, а як інструмент для розв'язання реальних проблем [24, 4]. Умови й виклики ХХІ ст. – цифровізація, швидкі соціально-економічні трансформації, глобальні кризи – вимагають від школи здатності виховувати громадян, які здатні мислити критично, оперувати інтегрованими знаннями.

Варто наголосити, що інтеграцію розуміють як процес взаємодії двох чи більше систем, у результаті якого створюється нова система з оновленими властивостями та зв'язками між її елементами. Відтак інтегрований урок відрізняється від традиційного тим, що його зміст охоплює багатогранні об'єкти вивчення, інформація про які міститься в різних дисциплінах. Під час таких уроків активно застосовуються міжпредметні зв'язки, що забезпечують різнобічний аналіз того самого явища. Крім того, інтегрований урок має особливу структуру, специфічні методи, прийоми та засоби навчання, які сприяють ефективній організації освітнього процесу та досягненню поставлених цілей [8, 13].

Одним із ключових чинників ефективності інтегрованого навчання в початковій школі є урахування вікових та психологічних особливостей молодших школярів: їхньої пізнавальної активності, емоційної вразливості,

потреби в русі та грі, нестійкої уваги визначають специфіку організації освітнього процесу. Саме завдяки інтеграції знань і видів діяльності можна створити освітнє середовище, що відповідає потребам дитини, стимулює її природну активність і формує необхідні компетентності. У таблиці 1.1 подано основні психолого-педагогічні чинники, які сприяють інтегрованому навчанню в умовах початкової школи, їхні прояви в освітньому середовищі та освітні наслідки [32, 46].

Таблиця 1.1

Психолого-педагогічні чинники, що сприяють інтегрованому навчанню

Чинник	Прояв у початковій школі	Освітні наслідки
1	2	3
Провідний тип мислення (наочно-образний)	Учні легко запам'ятовують зображення, схеми, кольорові коди	Покращення довготривалої пам'яті; швидше осмислення абстракцій
Низька стійкість уваги	Часті зміни діяльності; потреба в різноманітних завданнях	Підтримка мотивації через варіативні види роботи
Ігрова діяльність як домінантна	Використання дидактичних ігор, маніпуляцій з об'єктами	Формування соціальних і мовних компетентностей
Емоційна чутливість	Сильна реакція на емоційно забарвлений контент (відео, музика)	Підсилення емпатії; зв'язок знань з особистим досвідом
Потреба в руховій активності	Фізкультхвилинки	Позитивний вплив на здоров'я і когнітивні функції

Джерело: [21, 12].

Основною метою інтеграції навчальних предметів є об'єднання спорідненого змісту кількох дисциплін навколо спільної теми з метою формування в учнів цілісного уявлення про довкілля, стимулювання пізнавальної активності учнів і покращення ефективності опанування навчального матеріалу. Такий підхід допомагає формувати творчу й позитивну атмосферу в учнівському колективі, сприяє розкриттю

індивідуальних здібностей і потенціалу школярів, а також розвиває навички самостійної роботи з додатковими джерелами інформації, таблицями й опорними схемами. Крім того, інтеграція сприяє зростанню інтересу учнів до навчання та забезпечує ефективну реалізацію розвивально-виховної функції освітнього процесу [33, 44].

У процесі аналізу інтеграційних підходів, які реалізуються в сучасній початковій школі, особливої уваги заслуговують моделі, що поєднують різні освітні галузі, форми діяльності та способи пізнання. Кожен із підходів має власну дидактичну логіку, орієнтовану на досягнення певних освітніх результатів, розвиток ключових компетентностей учнів та створення умов для більш ефективного засвоєння навчального матеріалу. Водночас важливо враховувати не лише переваги таких підходів, але й потенційні труднощі, пов'язані з їх реалізацією. Узагальнену характеристику ключових інтеграційних підходів, їх сутність, результати, переваги та обмеження подано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Ключові підходи до інтеграції в початковій школі

Підхід	Сутність	Освітні результати	Переваги	Потенційні обмеження
Тематичний	Об'єднання змісту навколо спільної теми (напр. «Осінь»)	Цілісне уявлення про явища; збагачення словника	Гнучкість; урахування інтересів учнів	Високі вимоги до координації між предметами
Міжпредметний	Поєднання змісту кількох навчальних дисциплін	Формування умінь переносити знання; розвиток критичного мислення	Реальний контекст навчання	Необхідність єдиних критеріїв оцінювання
Проектно-дослідницький	Виконання тривалої роботи з практичним результатом	Самостійність, командна взаємодія, розвиток 4К-компетенцій	Висока мотивація; зв'язок з реальним життям	Потреба в ресурсах та підготовці педагога

Інтегративно-технологічний	Вивчення мовного матеріалу через предметний контент	Когнітивний розвиток; автентичне мовне середовище	Одночасне формування мовних і предметних умінь	Високе навантаження на вчителя
----------------------------	---	---	--	--------------------------------

Джерело: [4; 6; 35].

У контексті компетентнісної реформи інтеграція в українській початковій школі має низку стратегічних значень. По-перше, вона забезпечує вертикальну узгодженість освітньої траєкторії, коли теми початкової школи стають передумовою глибших міждисциплінарних курсів у базовій та старшій школі. По-друге, інтегрований підхід легітимізує використання унаочнення як універсального «містка», що пов'язує абстрактні мовні категорії з експериментальними, емоційними та сенсорними досвідами дитини [30, 37].

Переваги інтеграції для учнів початкової ланки проявляються у зниженні когнітивного навантаження, покращенні довготривалої пам'яті та зростанні мотивації через автентичність контенту. Для вчителя це можливість урізноманітнити методичний інструментарій, підвищити професійну рефлексію та долучитися до командної роботи. І навпаки, недостатня інтегрованість призводить до поверхового засвоєння знань і втрати інтересу з боку дітей [29, 42].

Основні принципи ефективної інтеграції представлені на рисунку 1.1. на основі [21; 36].

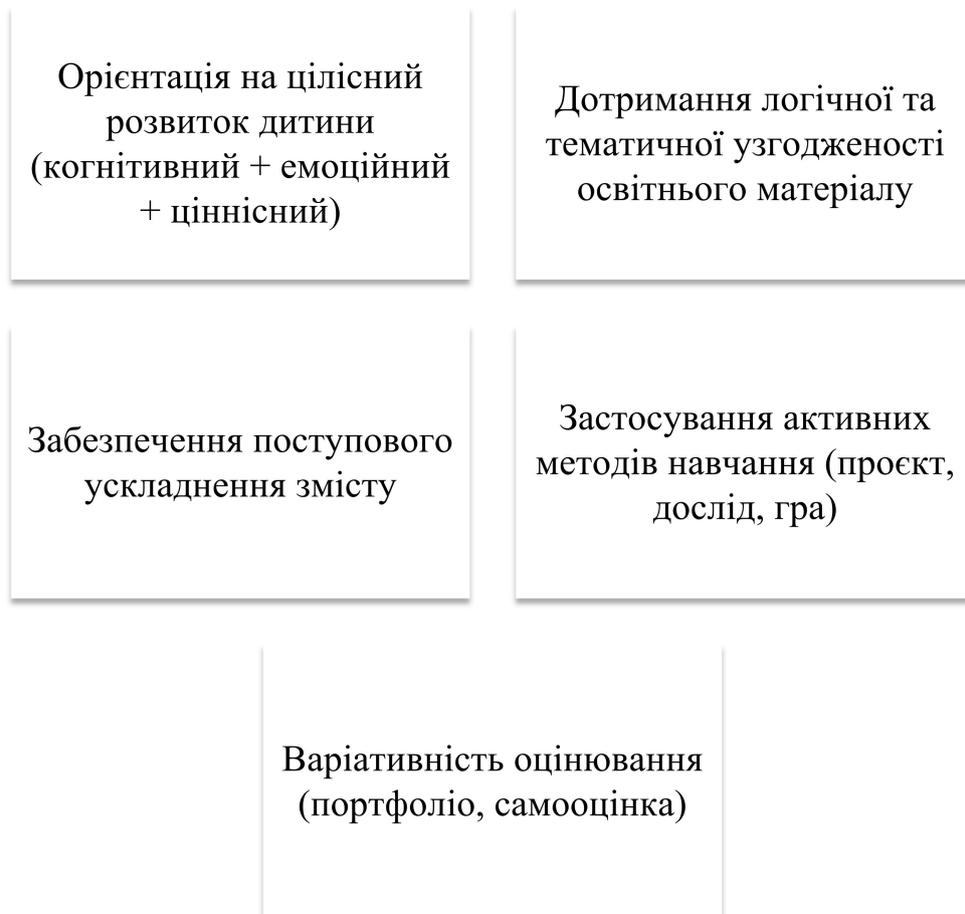

Рис.1.1.Принципи ефективної інтеграції

Систематичне впровадження інтегрованих практик у початковій школі, як свідчать результати міжнародних досліджень та українських пілотних проєктів, сприяє не лише академічному успіху учнів, а й формуванню їхньої соціальної зрілості, готовності до співпраці та життєвої стійкості в мінливому світі [35].

Ключовою площиною реалізації інтеграції у початковій школі є мовно-літературна освітня галузь, зокрема курс української мови. Його зміст органічно переплітається з емоційно-ціннісними, мистецькими, природничими й громадянськими компонентами, що дає змогу виходити за межі лінгвістичних категорій і формувати в молодших школярів уміння застосовувати мовні знання в різних життєвих сферах [21, 14]. Саме в україномовному середовищі дитина робить перші кроки до опанування

предметно-мовних інтегрованих проєктів, досліджує культурні коди та усвідомлює національну ідентичність.

Використання єдиного (інтегративного) підходу у викладанні української мови має сприятливий вплив на те, наскільки успішно учні розвивають свої мовленнєві здібності. Ці здібності стають більш структурованими, набувають широти охоплення, стають багатогранними та свідомо керованими. Інтеграція у початковому курсі української мови також сприяє реалізації принципів доступності, науковості, системності та свідомості навчання. Вона забезпечує перехід від засвоєння окремих фактів до осмислення мовних закономірностей, від репродуктивної діяльності – до творчої. У результаті учні набувають не лише знання про мову, а й уміння застосовувати їх у мовленнєвій практиці, що є необхідною умовою формування мовної особистості [14; 16].

У процесі вивчення української мови інтеграція сприяє поєднанню мовних, літературних, природничих, мистецьких і суспільствознавчих знань. Такий підхід допомагає учням глибше усвідомити мовні явища, розуміти їх у широкому контексті, використовувати набуті знання в практичних ситуаціях спілкування. Застосування інтегрованих методів дозволяє підвищити мотивацію до навчання, стимулює пізнавальну активність, розвиває критичне мислення, творчість і комунікативні здібності школярів. Важливою функцією інтеграції є формування міжпредметних зв'язків, які забезпечують логічну послідовність і взаємодоповнюваність виучуваного матеріалу. Наприклад, у поєднанні української мови з літературним читанням або образотворчим мистецтвом створюються умови для розвитку емоційно-ціннісного ставлення до слова, збагачення словникового запасу, удосконалення навичок мовленнєвої діяльності [16, 12].

Інтеграція в курсі української мови на рівні початкової школи охоплює не лише міжпредметні зв'язки, а й глибші методологічні засади, що виходять за межі суто навчальних стратегій. Вона вимагає урахування філософських,

психологічних, дидактичних, лінгвістичних і соціокультурних підходів, які формують комплексне бачення мовної освіти дитини. Таке багатоаспектне осмислення дає змогу створити освітнє середовище, у якому зміст, форма подачі матеріалу та способи взаємодії з учнем працюють синхронно на розвиток ключових компетентностей. Таблиця 1.3 узагальнює основні виміри інтеграції в початковому мовному курсі, спираючись на сучасні наукові концепції, понятійний апарат і освітні орієнтири.

Таблиця 1.3

Роль інтеграції в початковому курсі української мови

Напрямок інтеграції	Приклади	Освітнє значення
Літературне читання	Переказ, складання власних висловлювань за текстом	Розвиток мовлення, мислення, читацької культури
Природознавство	Опис природи, створення повідомлень про явища	Розширення світогляду, екологічна свідомість
Образотворче мистецтво	Ілюстрування текстів, малювання за змістом	Формування уяви, естетичного смаку
Музика	Вірші, колискові, римування	Відчуття ритму, інтонації, музикальність мовлення, віршової мови
Математика	Текстові задачі, робота з числівниками	Логічність, точність, послідовність висловлювання
Громадянська та історична освіта	Тексти про родину, традиції, Україну	Патріотичне виховання, національна свідомість

Ключовим чинником ефективної інтеграції є відповідність освітнього процесу ключовим компетентностям Нової української школи. Комунікативна компетентність реалізується через обговорення міжпредметних проблем і створення текстів. Громадянська та соціальна компетентності розвиваються у процесі аналізу цінностей, етичних дилем і роботи з дитячою літературою. Цифрова, підприємницька, природничо-математична та культурна компетентності також тісно пов'язані з мовною

діяльністю завдяки можливості інтегрувати відповідні практики у межах єдиного курсу [7, 23].

Ключові організаційні засади, що сприяють об'єднанню навчальних завдань з мови, охоплюють такі аспекти:

- нерозривний зв'язок між теоретичними відомостями (знаннями) та їх практичним використанням; володіння мовними знаннями в процесі вивчення мовою не є самоціллю, а радше важливим інструментом для формування, оформлення та вдосконалення мислення, набуття необхідної для повноцінного життя особистості комунікативної компетентності;

- принцип активної участі у навчанні: засвоєння мови мусить бути динамічним процесом, який гарантує гармонійне злиття усіх чотирьох форм мовленнєвої активності – сприйняття на слух, розуміння почутого, читання та письмове викладення думок;

- мовні знання, а також мовленнєві вміння та навички варто розглядати як важливу умову й складову частину розвивального навчання [5, 21].

Для стимулювання розумової активності школярів на заняттях з української мови доцільно залучати зразки образотворчого мистецтва. Інформацію про живописні твори варто подавати на усіх рівнях вивчення мови та літератури в закладі освіти відповідно до поточної теми та дидактичних цілей уроків. Художнє слово є самобутнім видом мистецтва, який підсилюють образи живопису, що мають власні особливості у відображенні дійсності. Вони здатні впливати на почуття учнів, збагачуючи їхнє сприйняття певного літературного тексту. Тобто варто прагнути до єдності між словом учителя та візуальним образом, втіленим на полотні. Найчастіше це підібрані за тематичною близькістю картини або ж ілюстрації, створені художниками до творів авторів, які вивчаються згідно із навчальним планом [7, 24].

Ідея інтегрованого навчання є надзвичайно актуальною в сучасних умовах, адже її ефективна методична реалізація сприяє досягненню високої якості освіти. Такий підхід забезпечує можливість кожній особистості самостійно реалізовувати власні життєві цілі, розкривати творчий потенціал і утверджувати себе в різних сферах суспільного життя. Однак запровадження інтегрованих занять вимагає ретельного та зваженого ставлення. Занадто часте їх використання може спричинити небажані результати: з одного боку, неглибока інтеграція не принесе очікуваних освітніх та виховних здобутків і може спричинити зниження зацікавленості школярів; з іншого ж – абсолютне злиття усіх навчальних дисциплін може потягнути за собою падіння рівня засвоєння матеріалу та ускладнити застосування вузькоспеціалізованих методик [10, 5].

З огляду на мовний курс як інтегрований простір формування не лише мовно-комунікативних, а й соціальних, цифрових, підприємницьких та культурних умінь, постає потреба в системному підході до планування мовної активності школярів. Важливою умовою досягнення цілей НУШ є впровадження інтегрованих мовних практик, що не лише поєднують знання з різних освітніх галузей, а й спираються на сучасні освітні теорії, технології й підходи.

Як бачимо, інтеграція в початковому курсі української мови постає як багат шаровий феномен, що поєднує цілі компетентнісно орієнтованої освіти, дидактичні стратегії, особливості дитячого розвитку та можливості сучасних технологій. Її реалізація вимагає методологічно виваженого підходу, де унаочнення відіграє роль каталізатора. Важливо, щоб учитель володів інструментами відбору наочних матеріалів, умів інтегрувати їх у структуру уроку та контролював формування компетентностей учнів.

Отже, інтеграція навчальних предметів – це вимога сучасної освіти, яка вимагає творчого підходу та педагогічної майстерності учителя. Інтегрований урок сприяє розвитку пізнавальної самостійності, творчої

активності та ініціативності учнів, формує в них потребу мислити, аналізувати й висловлювати власні думки. Методично грамотне планування та проведення інтегрованих занять забезпечує вищу результативність освітнього процесу: знання стають системними, уміння – узагальненими й комплексними, зростає пізнавальний інтерес і світоглядна спрямованість учнів, що зрештою сприяє гармонійному розвитку особистості.

1.2. Унаочнення як педагогічне поняття: класифікація засобів

До всіх засобів наочності та особливостей їхнього використання в освітньому процесі висуваються певні вимоги, які забезпечують ефективність їхнього впливу на учнів:

- наочний матеріал має якнайточніше відображати реальний об'єкт або явище;
- учитель повинен чітко усвідомлювати мету, доцільність, час і місце використання наочності;
- засіб унаочнення має бути естетично оформленим і привабливим для сприймання;
- зміст і форма наочного матеріалу повинні відповідати освітньому завданню;
- важливо дотримуватися оптимальної міри використання наочності на одному уроці;
- якщо застосовується кілька засобів унаочнення, їх варто демонструвати поступово, відкриваючи лише в момент потреби;
- наочний матеріал не повинен містити зайвих деталей, які можуть викликати побічні асоціації або відволікати увагу учнів;
- варто враховувати вік, рівень розвитку та підготовленість учнів [18, 74].

Предметна наочність забезпечує безпосереднє сприйняття об'єкта – натуральні предмети або їх моделі допомагають формувати чіткі уявлення

про виучуване явище. Словесно-образна наочність створюється за допомогою мовних засобів. Учитель може викликати яскраві образи у свідомості учнів через емоційне, виразне мовлення, використовуючи опис, художні деталі, уривки з літературних творів, «словесне малювання» подій чи картин природи. До таких засобів належать метафори, епітети, порівняння, крилаті вислови, що допомагають створити емоційно насичений, образний контекст і формують у дітей живі уявлення та естетичне сприйняття [17, 25].

Дидактичні матеріали є одним із найпоширеніших засобів навчання. Використання дидактичних карток дозволяє створювати завдання різного рівня складності, що сприяє реалізації принципів диференційованого та індивідуального підходу на будь-якому етапі навчання. Картки, виготовлені з щільного паперу та ламіновані для зручності зберігання, можуть містити пам'ятки, схеми аналізу, таблиці, довідкові матеріали тощо. Вони слугують ефективним інструментом для організації самостійної роботи учнів і полегшення засвоєння знань [27, 218].

Загалом засоби наочності в початковому курсі української мови класифікують так:

Таблиця 1.4

Класифікація засобів унаочнення на уроках української мови

Вид унаочнення	Приклади використання
Зорові (ілюстративні)	Картки зі словами, малюнки до текстів, таблиці з правилами, плакати з частинами мови
Символічні (умовно-графічні)	Схеми будови слова, діаграми речення, ментальні карти
Об'ємно-просторові	Макети алфавіту, інтерактивні «мовні кола», об'ємні моделі звуків і букв
Динамічні (екранно-звукові)	Відеофрагменти про звуки мови, анімації до правил, інтерактивні презентації
Ігрові та маніпуляційні	Картки для складання слів і речень, мовні кубики, настільні ігри «Знайди помилку»
Технічні (цифрові)	Інтерактивна дошка, навчальні програми «Розумники», онлайн-тести, вікторини

Аудіальні (слухові)	Аудіозаписи віршів, диктанти, народні пісні, скоромовки
---------------------	---

Унаочнення в початковому курсі української мови реалізується через різноманітні засоби, кожен з яких має власні дидактичні можливості та забезпечує формування мовних умінь у різних видах діяльності. Зорові, або ілюстративні, засоби посідають центральне місце, оскільки забезпечують безпосереднє відтворення мовних явищ у вигляді зображень і текстових елементів. До них належать картки зі словами для роботи над лексикою, малюнки до вправ і текстів, таблиці з орфографічними й граматичними правилами, а також плакати, що відображають частини мови. Такі засоби сприяють кращому розумінню абстрактних категорій, формують асоціативні зв'язки та підтримують візуальну пам'ять молодших школярів [18, 74].

Символічні, або умовно-графічні, засоби унаочнення відзначаються високим рівнем узагальнення. Це схеми будови слова, моделі складу, діаграми речення, ментальні карти, які дозволяють структурувати навчальний матеріал і відображати взаємозв'язки між мовними одиницями. Їх використання формує логічне мислення, уміння виділяти головне та бачити системність мови як цілісного явища.

Об'ємно-просторові засоби унаочнення, такі як макети українського алфавіту, об'ємні моделі звуків і букв, інтерактивні «мовні кола», забезпечують перехід від візуального сприймання до тактильної взаємодії. Робота з такими матеріалами сприяє розвитку дрібної моторики, просторового мислення та дає можливість учням опанувати складні фонетичні й графічні категорії через моделювання в матеріальній формі.

Динамічні, або екранно-звукові, засоби охоплюють відеофрагменти про фонетичні явища, анімації до орфографічних правил, мультимедійні ролики та інтерактивні презентації. Вони поєднують рух, звук та зображення, що дає змогу підсилити емоційно-пізнавальний ефект та утримати увагу учнів. Такі засоби особливо ефективні під час пояснення складних мовних явищ,

оскільки наочно демонструють процеси, які важко відтворити традиційними методами.

Ігрові та маніпуляційні засоби становлять окрему групу унаочнення, зорієнтовану на діяльнісний підхід. До них належать мовні кубики, картки для складання слів і речень, настільні ігри на кшталт «Знайди помилку», конструктори слів. Вони стимулюють пізнавальну активність, формують навички роботи з мовним матеріалом у ситуаціях, наближених до природної мовленнєвої практики, та забезпечують навчання через гру .

Технічні, переважно цифрові, засоби забезпечують інтерактивність і можливість індивідуалізації. Це інтерактивна дошка, навчальні програми, наприклад «Розумники», онлайн-тести та вікторини, які дають змогу організувати різнорівневі завдання, миттєвий зворотний зв'язок та диференціацію навчання. Використання таких засобів підвищує мотивацію учнів, сприяє формуванню інформаційної компетентності й інтегрує мовний матеріал у цифрове середовище [20, 13].

Аудіальні засоби, серед яких аудіозаписи віршів, диктантів, народних пісень, скоромовок, забезпечують розвиток слухового сприймання мови, ритміко-інтонаційних характеристик та фонематичного слуху. Завдяки їм учні вчаться розрізняти звуки мови, засвоюють правильну вимову, інтонацію та мелодику мовлення [1, 52].

Усі перелічені засоби унаочнення виконують взаємодоповнювальні функції, створюючи багатокomпонентне освітнє середовище, у якому формування мовних знань і навичок відбувається комплексно, на основі поєднання різних каналів сприймання та активної участі учнів у здобутті знань. Засоби унаочнення, однак, в сучасній початковій школі повинні розглядатися не лише як допоміжний інструмент ілюстрування навчального матеріалу, а як повноцінний дидактичний ресурс, який виконує когнітивні, психологічні та комунікативні функції.

Дидактичне використання унаочнення не зводиться лише до створення умов для кращого засвоєння матеріалу. Йдеться про глибоке педагогічне проектування, яке враховує канали сприйняття учнів, специфіку когнітивної обробки інформації, а також потенціал кожного типу наочності для формування різних видів компетентностей. Ефективність інтегрованого уроку значною мірою залежить від того, наскільки вчитель здатен добирати, поєднувати й адаптувати засоби унаочнення до вікових, пізнавальних та емоційних особливостей дітей, цілей конкретного уроку та очікуваних результатів навчання.

У межах початкової освіти критично важливо, щоб вибір типу унаочнення відповідав віковим параметрам уваги, пам'яті та сформованості моторики [13]. Статичні зображення залишаються незамінними для первинної семантизації, але їхня дидактична сила посилюється, коли вони доповнені короткими динамічними сегментами чи можливістю маніпуляції. Саме тому в інтегрованому курсі української мови дедалі ширше використовуються комбіновані формати, де друкowana картка супроводжується QR-кодом на коротким відео, а учень після перегляду виконує предметні дії з реальним об'єктом.

Теоретичні параметри добору конкретного засобу унаочнення визначаються системою критеріїв, що узагальнює світовий і український досвід (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5

Критерії добору засобів унаочнення у навчальній діяльності

Критерій	Змістовий вектор	Педагогічний вектор
1	2	3
Вікова відповідність	відповідність сенсорному розвитку, читацьким умінням	попередження перевантаження та когнітивного дисонансу
Змістова актуальність	відповідність навчальним цілям і термінології	уникнення зайвих деталей і вторинних асоціацій
Естетичність та	узгодженість із	формування смаку,

культурна прийнятність	національними й етичними кодами	запобігання стереотипам
Технічна доступність	можливість відтворення у шкільних умовах	мінімізація часу на розгортання та обслуговування
Інтерактивний потенціал	залучення учня до дії	підтримка самостійної та групової роботи
Безпекові й інклюзивні аспекти	безпечні матеріали, адаптація для особливих потреб	створення сприятливого освітнього середовища, зокрема інклюзивного

Джерело: сформовано автором за [28, 535]

Представлені критерії добору засобів унаочнення в освітній діяльності, враховують як змістовий, так і педагогічний вектори впливу. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити відповідність дидактичних матеріалів навчальним цілям, а й гармонізувати їх із психолого-педагогічними особливостями учнів початкової школи. Змістовий вектор визначає базові параметри: вікову доцільність, відповідність термінології, культурну релевантність, технічну здійсненність, інтерактивність і безпечність матеріалів. Педагогічний вектор акцентує увагу на профілактиці перевантаження, забезпеченні смислової ясності, естетичній грамотності, економії навчального часу, розвитку автономії учня та інклюзивності освітнього середовища [9, 62].

Скажімо, критерій вікової відповідності передбачає, що засоби унаочнення мають бути не лише змістовно адекватними психологічному розвитку та читацьким навичкам дитини, а й уникати когнітивного перенасичення, забезпечуючи оптимальний темп і ритм навчання. Змістова актуальність спрямована на те, щоб зображення, схеми чи аудіовізуальні елементи відповідали навчальним термінам і не створювали зайвих асоціативних відхилень. Естетичність і культурна прийнятність – не менш важливий фактор, адже унаочнення має не тільки не суперечити національним та етичним нормам, а й формувати у дитини смак, толерантність і відчуття стилю.

Окремо варто сказати про технічну доступність: ефективне унаочнення можливе лише за умов легкості його впровадження в освітній процес, а це вимагає від учителя орієнтації в наявних ресурсах та їх розумного використання. Інтерактивний потенціал засобів також є надзвичайно цінним: унаочнення повинне не лише «показувати», а й «запрошувати до взаємодії». Насамкінець інклюзивний та безпековий аспект набуває особливого значення в умовах Нової української школи: матеріали мають бути доступними для дітей із різними потребами, враховувати особливості психоемоційного стану, сенсорні обмеження, мовні бар'єри тощо [24, 3].

Засоби унаочнення не можуть бути добрими випадково або лише з міркувань візуальної привабливості. Їхнє використання повинне бути методично обґрунтованим, педагогічно доцільним і ціннісно вивіреним. Це потребує від учителя високого рівня професійної рефлексії, ерудиції та розуміння цілісної освітньої стратегії інтегрованого навчання.

Теоретики інтегрованого навчання зауважують, що унаочнення не можна розглядати як самодостатній інструмент: його дидактична ефективність проявляється лише в контексті цілісної методичної стратегії, де образ пов'язується з мовленнєвою діяльністю, а взаємодія учня з матеріалом відбувається в кілька циклів – від рецепції до продукції. У цьому сенсі цифрові інтерактивні ресурси відкривають принципово нові горизонти, оскільки дозволяють будувати нелінійні траєкторії засвоєння, адаптивні до темпу та стилю кожної дитини. Однак є також ризик когнітивного перевантаження, коли візуальна складність не підкріплена педагогічною рефлексією [29, 41].

Унаочнення також розглядається як інструмент інклюзії. Візуальні матеріали, піктограми й кольорові маркери можуть значно зменшити тривожність та покращити розвиток дітей з певними порушеннями. Загальнодоступність цифрових конструкторів дає педагогам можливість створювати альтернативні формати подання матеріалу без залучення дорогих

ресурсів. Проте ключовою умовою залишається методична підготовка вчителя, адже саме він виступає медіатором між візуальною формою та смисловим наповненням [40, 216].

Отже, інтегрований підхід і системне використання унаочнення є необхідною умовою формування мовної, комунікативної, соціальної й культурної компетентності молодших школярів. Правильно організовані інтегровані уроки сприяють підвищенню результативності навчання, забезпечують особистісний розвиток дитини та створюють підґрунтя для подальшого успішного опанування мовно-літературної освіти на наступних етапах шкільного навчання.

1.3. Унаочнення як складова інтегрованого навчання

Однією з актуальних проблем сучасної освіти є зниження пізнавальної активності та інтересу учнів до навчання. Одним із ефективних шляхів подолання цієї проблеми виступає інтегроване навчання. Завдяки інтеграції реалізується особистісно орієнтований підхід до освіти, адже учень має можливість самостійно обирати опорні знання з різних галузей, спираючись на власний досвід, сформований як у процесі попереднього навчання, так і під впливом взаємодії з навколишнім світом.

Запровадження інтеграційних підходів в освітній процес є вкрай важливим, оскільки воно дає змогу:

- об'єднувати споріднений матеріал кількох дисциплін навколо спільної теми, усуваючи дублювання змісту;
- оптимізувати процес здобуття знань, тобто структурувати матеріал так, щоб його вивчення вимагало менше часу, але забезпечувало формування еквівалентних загальнонавчальних і практичних умінь;
- опановувати значний обсяг навчальної інформації, забезпечуючи її цілісність і системність;

- активно залучати учнів до процесу здобуття знань;
- розвивати творчі здібності та самостійність мислення школярів;
- сприяти практичному застосуванню знань з різних навчальних дисциплін у майбутній професійній діяльності [2; 6; 8].

Сучасні педагогічні концепції розглядають унаочнення не лише як «ілюстративний додаток» до вербального матеріалу, а як системний елемент, що цементує міжпредметні смисли, підсилює когнітивні процеси й водночас виконує ціннісно-культурну місію. Його використання набуває особливої ваги в початковій школі, де домінують наочно-образне мислення та емоційно забарвлене сприйняття світу. У Державному стандарті початкової освіти унаочнення вписане в перелік педагогічних інструментів, необхідних для формування ключових компетентностей [15]. Водночас інтегративна логіка НУШ означає, що жоден тип наочних матеріалів не працює ізольовано: його дидактична дія розкривається у взаємодії з іншими сенсорними та діяльнісними каналами, а також у тісному зв'язку з предметним змістом.

Важливим завданням при проектуванні інтегрованих уроків є узгодження рівня інтеграції навчального змісту з типом унаочнення, яке сприяє досягненню певної когнітивної мети та освітнього ефекту. У таблиці 1.6 представлено узагальнений огляд відповідностей між рівнями інтеграції за класифікацією Р. Фогарті, провідними типами унаочнення, ключовими когнітивними діями учнів та очікуваними педагогічними результатами.

Таблиця 1.6

Взаємозв'язок рівнів інтеграції та типів унаочнення
(теоретична проекція)

Рівень інтеграції	Провідний тип унаочнення	Основна когнітивна дія	Передбачуваний освітній ефект
1	2	3	4
тематичне зближення	статичні схеми й картки	семантизація базових понять	швидке первинне введення лексики
навколо	плакати-	структурування	формування цілісної

«великої ідеї»	павутини, мапи понять	міжпредметних асоціацій	теми, розвиток логіко-семантичного мислення
поперечна навичка	інфографіка-алгоритм	узагальнення	критичне осмислення матеріалу, його оцінка та узагальнення
тривале занурення	динамічні відео-демонстрації	встановлення причинно-наслідкових ланцюжків	поглиблене розуміння складних явищ, мотиваційний ефект «проживання»
проблемний формат	доповнена реальність, симулятори	комплексне моделювання, перенесення в нові ситуації	високий рівень компетентнісної дійсності, розвиток творчого мислення

Джерело: [39; 40].

Застосування унаочнення у процесі інтегрованого навчання української мови є одним із найважливіших чинників підвищення ефективності освітнього процесу. Унаочнення не лише полегшує сприйняття нового матеріалу, а й активізує мислення, увагу, пам'ять, стимулює мовленнєву діяльність молодших школярів. У початковій школі, де переважає наочно-образне мислення, використання різних видів унаочнень забезпечує опору на життєвий досвід дитини, формує асоціативні зв'язки та створює умови для інтеграції знань із різних навчальних галузей – мовної, літературної, природничої, мистецької [24, 3].

Впровадження унаочнення як складника інтегрованого навчання відповідає дидактичному принципу наочності, який є базовим у освітньому процесі початкової школи у зв'язку з особливостями сприймання молодших школярів. Його сутність полягає в забезпеченні зв'язку між конкретними чуттєвими образами та абстрактними мовними поняттями. Унаочнення допомагає учням зрозуміти сутність мовних явищ, граматичних категорій і правил правопису через практичне спостереження. Скажімо, під час вивчення елементів лексикології та морфології вчитель може використовувати предметні малюнки або картки із зображенням предметів, дій, ознак. Так діти засвоюють, що слово «м'яч» означає предмет (іменник),

«бігти» – дію (дієслово), «червоний» – ознаку (прикметник). Таке поєднання словесного пояснення з наочним матеріалом сприяє глибшому розумінню і запам'ятовуванню граматичних понять.

У контексті реалізації компетентнісного підходу Нової української школи унаочнення набуває функції інтегратора знань, досвіду та цінностей. Скажімо, у процесі формування мовленнєвої компетентності через інтегровані уроки української мови й «Я досліджую світ» учні аналізують текстові та зображувальні матеріали про охорону природи, створюють власні висловлювання, постери чи електронні презентації. Така діяльність розвиває критичне мислення, навички комунікації, вміння працювати в команді та застосовувати мовні знання в реальних життєвих ситуаціях [25, 34].

Унаочнення в освітньому процесі відіграє подвійну роль: воно є і самостійним засобом навчання, і механізмом реалізації основних дидактичних принципів – наочності, доступності, свідомості, зв'язку теорії з практикою, системності та інтеграції. У процесі навчання української мови в початкових класах унаочнення сприяє не лише засвоєнню мовних знань, а й розвитку особистості дитини, формуванню її пізнавальної, емоційно-ціннісної та комунікативної сфер.

У межах інтегрованого мовного курсу такі поєднання дозволяють цілеспрямовано добирати не лише зміст, а й дидактичні засоби відповідно до дій, які потрібно активізувати в школярів. Кожен рівень інтеграції – від базового тематичного зближення до повної інтеграції – має власну дидактичну логіку та когнітивну мету, що визначає відповідний тип унаочнення: від статичних схем до доповненої реальності.

Когнітивний ефект унаочнення посилюється специфічним феноменом, який полягає в тому, що інформація дублюється через два чи більше каналів. Це мінімізує когнітивне навантаження робочої пам'яті й водночас збільшує обсяг довготривалої пам'яті завдяки кодуванню у двох семантичних системах [39].

Концепція Дж. Гетті визначає три головні чинники, що підвищують ефект наочних засобів, представлених на рисунку 1.2

Рисунок 1.2. Чинники оптимізації використання засобів унаочнення
Джерело: [36].

Якщо ці умови порушено, надмірне візуальне навантаження може навіть погіршити результати. Тому теоретики виділяють принцип «від економного до багатого»: учитель починає з одного сильного візуального стимулу й лише поступово додає інші елементи.

Для ефективної реалізації інтегрованого навчання надзвичайно важливо враховувати не лише зміст міжпредметних зв'язків, а й послідовність дидактичних етапів, які забезпечують логіку пізнавальної діяльності учнів. Кожен етап інтегрованого уроку має відповідну функцію унаочнення, яка спрямована на активізацію емоцій, семантизацію понять, моделювання знань у нових ситуаціях або візуалізацію рефлексії. Це дозволяє не лише урізноманітнити подання інформації, а й сформувати глибше розуміння через поєднання різноманітних стратегій [3, 10].

У таблиці 1.7 узагальнено ключові етапи інтегрованого уроку, їхню функцію унаочнення, домінантні типи засобів та очікувані результати навчання. Така рамка дозволяє чітко структурувати заняття, забезпечуючи цілеспрямовану педагогічну підтримку на кожному етапі – від мотивації до рефлексії.

Етапи інтегрованого уроку й функції унаочнення (теоретична рамка)

Етап інтегрованого уроку	Функція унаочнення	Домінантний тип засобу	Очікуване навчальне досягнення
1	2	3	4
Актуалізація знань і мотивація до вивчення нових	активація асоціацій	захоплива ілюстрація	формування внутрішньої мотивації
Вивчення нового матеріалу	пояснення нових понять, встановлення міжпредметних зв'язків	схеми, мапи понять	початкове розуміння
Закріплення вивченого	моделювання, застосування у новій ситуації	інфографіка, предметні моделі, симулятор	трансфер знань, розвиток умінь і навичок
Рефлексія й оцінка	візуальна самооцінка, демонстрація результату	інтерактивний чек-лист, електронне портфоліо	узагальнення, систематизація, закріплення знань й корекція помилок

Джерело: [21; 33; 35].

Унаочнення в інтегрованому навчанні набуває системного статусу, що докорінно змінює його традиційну допоміжну функцію. Воно більше не виконує роль лише ілюстративного додатку до словесного пояснення, а перетворюється на системоутворювальний чинник освітнього процесу. Завдяки унаочненню відбувається синхронізація пізнавальних та емоційних процесів учнів, забезпечується логічна й емоційна зв'язність між предметними лініями, а також здійснюється поступовий перехід від рецептивного до продуктивного рівня роботи з навчальним контентом.

Особливе значення унаочнення набуває у контексті інклюзивності. Візуальні матеріали, адаптовані до українського культурного коду виконують місію своєрідного «соціального клею». Вони допомагають знижувати

тривожність, підвищують інтерес і мотивацію, а головне – забезпечують доступність навчального змісту для дітей з різними освітніми потребами, включаючи тих, хто має труднощі з мовною або когнітивною обробкою інформації [25].

Отже, унаочнення є важливим компонентом інтегрованого навчання у початковій школі, оскільки виконує цілу низку взаємопов'язаних ролей: пізнавальну, мотиваційну, регулятивну, культурну й соціально-інклюзивну.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ УНАОЧНЕННЯ ЯК ЗАСОБУ ІНТЕГРАЦІЇ В ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Дидактичні принципи впровадження унаочнення

Оскільки педагогіка є наукою про освіту, навчання та виховання, то закономірно, що процеси навчання й виховання мають власні особливості й підпорядковуються певним принципам і закономірностям. Це створює цілісну систему, у якій кожен елемент – від методів до цінностей – працює на гармонійний розвиток особистості. Поняття «дидактичні принципи», «принципи навчання» та «принципи дидактики» зазвичай трактуються дослідниками як тотожні, адже всі вони відображають основні вимоги до організації та здійснення навчального процесу.

Принцип – це те, що становить основу певної сукупності теорій, фактів чи наукових положень. Починаючи з XVI–XVII століть, у європейській філософії цей термін трактувався як теоретико-пізнавальна категорія. Уже тоді філософи розрізняли два типи принципів:

- принципи буття – ті, що лежать в основі самої дійсності;
- принципи пізнання – ті, що становлять основу процесу пізнання та побудови теорії [31].

Згодом принципи почали розглядати не лише як форму закономірного розгортання дійсності чи закон її руху, а й як логічне відображення процесу пізнання, у межах якого принцип виступає центральною ідеєю, що визначає структуру та зміст певної системи знань. Отже, коли мова йде про освітній процес, доцільно використовувати термін «принципи навчання» або «дидактичні принципи». Натомість, коли йдеться про дидактику як наукову систему, що досліджує, структурує й формує теоретичні основи навчання, варто вживати поняття «принципи дидактики» [31, 116].

До ключових принципів дидактики відносять принципи сходження від абстрактного до конкретного, узгодження логічного та історичного, єдності

протилежностей, диференціації й інтеграції, структурування, діяльнісний і особистісно орієнтований підходи. Крім того, важливими є принципи актуальності, цілеспрямованості, гіпотетичності, наукової обґрунтованості, репрезентативності, достовірності, новизни, значущості, системності, міждисциплінарності, результативності та практичної впроваджуваності [17, 25-29].

Принципи навчання, або дидактичні принципи – це керівні положення та нормативні вимоги до організації й проведення дидактичного процесу, що виступають як загальні вказівки, правила і норми, які ґрунтуються на його закономірностях. Вони мають регулятивне значення у двох напрямках: по-перше, як інструмент планування, організації та аналізу освітнього процесу, що визначає вимоги до діяльності вчителя або фахівця, який оцінює ефективність навчання під час уроку, факультативу чи іншої форми освітньої роботи; по-друге, як засіб упорядкування діяльності учнів у процесі засвоєння знань, формування вмінь і навичок на різних рівнях активності та самостійності [31].

Принципи навчання охоплюють як процес викладання, так і процес учіння, ґрунтуючись на закономірностях взаємодії між учителем та учнем. Водночас принципи дидактики, або наукові принципи, визначають вимоги до системної побудови знань, де кожне теоретичне положення логічно впливає з попереднього. Вони виконують логічну функцію – забезпечують упорядкування та взаємозв'язок наукових знань, а також методологічно-евристичну – виступають вихідними положеннями для організації наукового дослідження або результатом його теоретичного узагальнення [12, 13].

Для цілеспрямованого регулювання функціонування освітнього процесу загалом та його окремих складників дидактика оперує цілісною системою принципів. Дотримання цих принципів, що впливають із закономірностей навчання, забезпечує об'єктивні умови для ефективної реалізації освітнього процесу. Принцип навчання – це фундаментальна ідея

або вихідне положення, яке визначає зміст, форми та методи організації навчальної діяльності відповідно до мети виховання та закономірностей навчального процесу. Ці принципи виконують регулятивну функцію, виступаючи основою для моделювання дидактичних теорій і впорядкування практики навчання. Саме на їхній основі вибудовується система підходів до викладання всіх навчальних дисциплін, що визначає зміст, засоби та прийоми педагогічної роботи [31].

Види принципів навчання представлені на рис. 2.1.

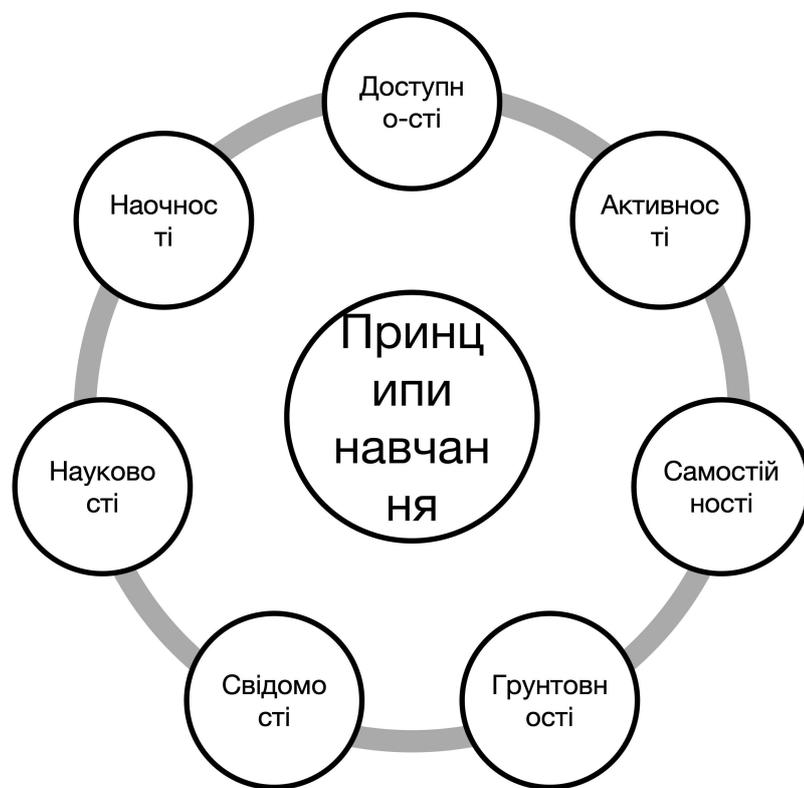

Рис.2.1. Види принципів навчання

Принципи навчання мають тісний зв'язок із закономірностями освітнього процесу, оскільки відображають дидактичні закони, що об'єктивно проявляються й діють у сфері освіти. Вони відтворюють сутність цих закономірностей, слугуючи інструментом їх практичного застосування та виконуючи регулятивну функцію в організації навчально-виховної діяльності. На основі загальнодидактичних принципів розробляються принципи фахових

методик, що передбачає їхню конкретизацію відповідно до особливостей окремих дисциплін. У педагогічній науці були спроби створити так звані загальнопедагогічні принципи – уніфіковані фундаментальні ідеї педагогічної діяльності, однак такий підхід важко вважати повністю реалістичним.

Реалізація вимог принципів здійснюється через систему правил – регулятивних положень щодо конкретних дій учителя та учнів, що спрямовані на практичне втілення принципів. Відомі педагоги наголошували на важливості виділення таких правил, особливо для молодих учителів [17, 119]. До одного принципу може бути сформульовано численну кількість правил, тому при подальшому розгляді конкретних принципів обмежимося лише кількома з них.

Кожний принцип навчання містить певну ідею або положення, яке треба реалізувати в освітньому процесі. Можна говорити про існування засобів, за допомогою яких учитель, керуючись принципом, впроваджує його в практику. До таких засобів належать: зміст навчального матеріалу, форми організації діяльності учнів, методи та засоби навчання, особистість вчителя, а також віково-психологічні особливості учнів.

Варто пам'ятати, що кожний принцип навчання містить низку вимог. Їхнє дотримання під час уроку чи в системі уроків забезпечує оптимальний перебіг навчального процесу, ефективне засвоєння знань, умінь і навичок, розвиток психічних процесів та формування особистості учня. Як орієнтир, можна розглядати окремі принципи та вимоги до їх реалізації, що створюють сприятливі умови для ефективного та якісного навчально-виховного процесу.

Ключовий принцип для початкової школи й для нашого дослідження – принцип наочності – впливає з закономірностей освітнього процесу та особливостей мислення дітей молодшого віку, яке характеризується конкретно-образними формами. Наочність допомагає поєднати конкретне з абстрактним, теоретичні знання з практичною діяльністю. Основні види

наочності включають натуральні об'єкти, зображальні засоби (картини, макети) та схеми (графіки, карти, діаграми) [41].

Принцип науковості передбачає, що засвоювані учнями знання відображають сучасні досягнення науки та методи наукових досліджень. Учні повинні опанувати достовірні факти, розуміти закони, що мають наукове обґрунтування, а також ознайомлюватися з історією відкриттів і перспективами розвитку науки. Важливо залучати учнів до самостійних досліджень, навчати методам наукового пошуку та формувати науковий світогляд [30, 36].

Принцип науковості вимагає від учителя використання достовірних мовних матеріалів, що відповідають нормам сучасної української мови. Скажімо, при вивченні лексичного значення слів доцільно використовувати словникові ілюстрації, уривки з дитячої літератури, тексти, що демонструють реальне функціонування мовних одиниць у контексті. Це формує у дітей наукове ставлення до мови, навчає працювати з різними джерелами інформації.

Для реалізації принципу науковості варто розповідати історією наукових відкриттів; об'єктивно подавати факти, поняття та теорії; ознайомлювати з сучасними досягненнями науки; коригувати помилки учнів; навчати методам відповідної науки; пов'язувати знання з практикою та демонструвати внутрішні зв'язки між ними. Для цього можна вдаватися до наочності: відеоісторії, таблиці, схеми аналізу частин мови, синтаксичних одиниць, аудіозаписи художніх творів, які можна використовувати на різних уроках, тощо.

Принцип систематичності та послідовності базується на положенні, що пізнання докiлля відбувається лише через формування цілісної системи знань, об'єднаних внутрішніми взаємозв'язками. Цей принцип передбачає логічне й послідовне подання матеріалу, поступове засвоєння знань, формування вмінь і навичок, коли кожен попередній етап стає основою для

ефективного опанування наступного. Його реалізація узгоджується з моделлю концентричної спіралі [30, 37]. Цей принцип вимагає регулярного застосування наочності для інтеграції: описи, усні висловлення постійно стимулювати зображеннями, серіями малюнків тощо.

Принцип систематичності та послідовності вимагає, щоб унаочнення логічно підкріплювало етапність опанування мовних знань. Скажімо, при вивченні теми «Речення» доцільно спочатку використовувати схематичні малюнки (де речення зображене як послідовність пов'язаних частин), а потім переходити до графічних моделей (кола, стрілки, блоки), що відображають структуру речення. У подальшому це унаочнення можна застосовувати інтегровано – під час створення власних висловлювань на уроках читання чи природознавства, що формує у дітей вміння використовувати мовні знання у різних контекстах.

Принцип активності навчання реалізується через використання таких унаочнень, що спонукають учнів до активної участі в процесі відкриття нового знання. На уроках української мови ефективним є застосування інтерактивних схем, діаграм, таблиць, які створюються разом із дітьми. Наприклад, під час опрацювання теми «Будова слова» учитель може запропонувати учням схему-дерево, де «корінь» об'єднує слова однієї спільної основи (наприклад: ліс, лісок, лісник, лісовий). Такий прийом дає змогу школярам не лише спостерігати, а й самостійно узагальнювати мовний матеріал, формуючи усвідомлене розуміння закономірностей будови слова.

Пов'язаний з ним принцип самостійності визначає те, що засвоєння знань є результатом активної, самостійної пізнавальної діяльності учня. Учитель не передає знання напряму, а створює умови та методи для самостійної навчальної праці. Природне прагнення дитини до самостійності має підтримуватися та стимулюватися педагогом [17]. Для цього наочність має стати стимулом для пошуку, дослідження учнями необхідної інформації.

Принцип свідомості полягає в тому, що знання стають надбанням учня лише через самостійну та усвідомлену діяльність. Важливо не лише пояснювати необхідність навчання, а й формувати розуміння суті основних наукових понять, мети навчальної діяльності та перспективи застосування знань [17, 36]. Для цього учням можна запропонувати самим виготовити таблиці або іншу наочність, щоб усвідомити, узагальнити та систематизувати знання. Оформлення такої роботи можливе на уроках мистецтва.

Принцип ґрунтовності передбачає міцне засвоєння знань, які стають основою для формування умінь і навичок. Ґрунтовні знання систематизовані, усвідомлені, пов'язані з практикою та зберігаються у довготривалій пам'яті, стимулюючи пізнавальну активність учнів [19, 58]. Цьому сприяють таблиці, схеми, які завжди в класі і які треба постійно актуалізувати.

Принцип зв'язку навчання з практичною діяльністю полягає в тому, що знання набувають значення лише тоді, коли учні бачать їх користь у вирішенні реальних життєвих завдань. Практична діяльність сприяє формуванню особистості та стимулює подальшу пізнавальну активність [19, 59]. Цьому сприяють відео-, аудіоматеріали, а також створення учнями тематичних мінісловників, пам'яток, інструкцій, скажімо, "Як доглядати за рослиною", афіш тощо на основі наявних.

Принцип зв'язку теорії з практикою є одним із провідних у навчанні мови. Він передбачає застосування знань у мовленнєвій діяльності, а унаочнення відіграє тут роль опори для побудови власних висловлювань. Наприклад, під час уроку розвитку зв'язного мовлення за темою «Опиши картину» учні розглядають ілюстрацію або репродукцію художнього твору, визначають, що зображено, які дії виконують персонажі, добирають відповідні слова. Так унаочнення постає не лише як ілюстративний матеріал, а як стимул до творчої мовленнєвої діяльності, де знання з граматики, лексики та синтаксису застосовуються практично.

Принцип доступності реалізується через добір такого унаочнення, що відповідає віковим можливостям молодших школярів. Дітям 6–10 років властиве конкретно-образне мислення, тому вчитель має використовувати яскраві, чіткі, емоційно забарвлені образи. Наприклад, під час вивчення правопису ненаголошених голосних доречно запропонувати асоціативні малюнки або звукові моделі: учні слухають і вимовляють пари слів (весна – весни, гора – гори), зіставляючи їх із відповідними ілюстраціями. Це дозволяє забезпечити зв'язок між слуховим, зоровим і моторним каналами сприйняття, що особливо важливо для учнів із різними типами навчальних стилів [9, 61].

Окремої уваги в контексті нашого дослідження потребує принцип інтеграції змісту навчання, що передбачає поєднання унаочнень з різних освітніх галузей. Так, під час вивчення теми «Весна прийшла» можна інтегрувати українську мову з природознавством і мистецтвом: учні розглядають фотографії весняних явищ, слухають звуки природи, добирають прикметники для опису, складають речення або невеликі описи, створюють ілюстрований колаж. Так унаочнення стає не лише способом подання інформації, а й засобом розвитку творчості, мовлення, естетичного смаку [19, 53].

Тож освітній процес варто вибудовувати так, щоб забезпечити його ефективність і високу якість. Знання та застосування принципів навчання допомагає вчителям реалізовувати основні закономірності освітнього процесу й успішно керуватися ними, використовувати унаочнення як засіб інтеграції в початковій школі, адже унаочнення – це не додаткова опція, а невіддільна частина педагогічної стратегії, яка потребує усвідомленого планування, чутливості до учнівських потреб і високої методичної культури вчителя. У такий спосіб унаочнення стає не просто «ілюстрацією» мовного матеріалу, а архітектором інтегрованого середовища, що об'єднує дисципліни та формує в учня здатність бачити взаємозв'язки. Дотримання

окреслених дидактичних принципів забезпечує відповідність, ефективність, інклюзивність і високу мотиваційну динаміку уроку, а також відповідає стратегічним орієнтирам НУШ.

2.2. Види та критерії добору засобів наочності на інтегрованих уроках української мови

Раціональне використання засобів наочності сприяє оптимізації діяльності вчителя, робить процес навчання більш динамічним і змістовним, забезпечує економію часу, концентрує увагу учнів на ключових моментах, підвищує пізнавальний інтерес до теми, активізує навчальну діяльність і полегшує засвоєння знань. Застосування наочності створює сприятливі умови для використання вчителем таких методичних прийомів, як порівняння, зіставлення, аналіз, синтез, встановлення аналогій, узагальнення та систематизація навчального матеріалу, що сприяє формуванню діяльнісного компонента навчання.

Ефективність використання наочних засобів значною мірою залежить від залучення різних сенсорних каналів сприйняття інформації. Відтак наочність має бути різноманітною за своїм характером. Однак у педагогічній практиці часто під наочністю розуміють переважно зорові засоби. Принцип наочності навчання слід трактувати ширше – як використання не лише візуальних дидактичних матеріалів (ілюстрацій, схем, таблиць, моделей, природних об'єктів), але й слухових засобів – зразків мовлення, що можуть бути продемонстровані вчителем, учнями за допомогою технічних пристроїв.

Видатний педагог К. Д. Ушинський наголошував на необхідності залучення максимальної кількості аналізаторів під час навчання рідної мови в молодших класах. Згідно з цим підходом, методика викладання мови має передбачати використання таких наочних засобів, які б активізували зорові, слухові, мовленнєво-рухові (кінестетичні) та моторні аналізатори. Це сприяє формуванню чітких уявлень, закріпленню навчальних вражень та забезпечує

глибше засвоєння мовних понять, розвиток орфографічних умінь і навичок. [32, 45].

Мовна наочність, залежно від провідного каналу сприймання інформації, поділяється на слухову та зорову.

Слухова мовна наочність передбачає використання зразків усного зв'язного мовлення (так зване комунікативне слухання) та його окремих елементів: виразне читання художніх текстів професійними читцями, демонстрацію правильної вимови звуків, слів і граматичних форм тощо. Основна мета цього виду наочності полягає у формуванні в учнів умінь слухати, розуміти й аналізувати усне мовлення, усвідомлюючи його структурні та інтонаційні особливості. Завдяки систематичному використанню слухової наочності розвивається мовленнєвий слух, що є необхідною умовою засвоєння фонетичного, орфоепічного, фонетико-графічного та граматико-орфографічного матеріалу [28, 535].

Зорова мовна наочність ґрунтується на сприйнятті навчального матеріалу за допомогою зорових аналізаторів. Її засоби поділяються на зорово-предметні, зорово-мовні та зорово-мовленнєві.

Зорово-предметна наочність охоплює реальні предмети й явища довкілля, що демонструються з метою конкретизації мовних понять, пояснення значення нових слів, актуалізації мовленнєвих ситуацій, а також формування граматичних категорій.

До зорово-мовної та зорово-мовленнєвої наочності належать спеціально відібрані письмові зразки, у яких певні мовні явища подані у виокремленій формі з використанням графічних чи умовних позначень – схем, таблиць, алгоритмів, мовленнєвих моделей. Найчастіше такі матеріали оформлюються у вигляді навчальних таблиць, що сприяють систематизації знань і візуальному закріпленню мовних фактів [27, 218].

Зміст навчальних таблиць у початковій школі може охоплювати різні мовні рівні – фонетичний, лексичний, морфологічний, синтаксичний,

орфографічний і пунктуаційний. Проте така класифікація має умовний характер, оскільки окремі таблиці можуть поєднувати кілька мовних аспектів одночасно. Наприклад, відображати фонетико-графічні явища (уживання м'якого знака) чи морфолого-орфографічні факти (відмінкові закінчення іменників) тощо [41].

Для молодших школярів важливим є те, щоб навчальні таблиці містили ілюстративний матеріал – малюнки або зображення, які активізують пізнавальну діяльність, викликають зацікавлення та сприяють кращому розумінню навчального змісту. У таблицях може бути подано правило як висновок з аналізу мовного матеріалу, алгоритм дій для застосування знань, або зразки для розрізнення граматичних форм і орфограм, а також довідкову інформацію.

Засоби зображувальної наочності охоплюють репродукції картин, ілюстративний матеріал із книг та періодичних видань, й інші візуальні ресурси. Такі матеріали виступають ефективним джерелом для глибшого осмислення та засвоєння навчального змісту, розвитку пізнавальних інтересів учнів, формування їхніх мовленнєвих умінь і навичок, а також реалізації виховного потенціалу уроку.

У педагогічній практиці значного поширення набули динамічні (рухомі) таблиці, конструкція яких дозволяє змінювати окремі елементи мовного чи мовленнєвого матеріалу. Такі таблиці ілюструють процес формування правила у його логічній і часовій послідовності, що допомагає вчителю зосередити увагу учнів на ключових моментах вивчення теми. У порівнянні зі статичними, динамічні таблиці мають перевагу під час пояснення нового матеріалу, адже вони забезпечують наочне відтворення розвитку мовного явища. Водночас на етапах закріплення та повторення доцільно поєднувати динамічні засоби зі статичними, що забезпечує системність навчання [20, 18].

Дидактичний зміст таблиць має бути інформативно насиченим і структурно чітким. Виокремлення мовних фактів і явищ за допомогою

кольору, шрифту чи підкреслення повинно бути помірним і методично обґрунтованим, щоб полегшувати сприйняття інформації, сприяти порівнянню та узагальненню.

До засобів унаочнення належить також роздатковий дидактичний матеріал, зокрема «звукові стани» для проведення фонетичного розбору, картки з цифрами (що позначають відмінки, відміни тощо), алфавітні набори та інші допоміжні матеріали. Вони забезпечують індивідуалізацію навчання, сприяють активній участі кожного учня в опрацюванні мовних явищ [1, 51].

Для ефективної реалізації інтегрованого курсу української мови наочно-образна складова виступає не просто допоміжним інструментом, а важливим елементом когнітивної, комунікативної та міжпредметної взаємодії. Унаочнення активізує різні канали сприймання, допомагає учням формувати стійкі поняттєві зв'язки, стимулює розвиток мислення, аудіювання та мовлення, а також слугує дієвим засобом залучення до проблемно-дослідницької діяльності [23, 37].

У таблиці 2.1 подано типологію провідних наочних засобів, диференційовану за провідним типом сприйняття (зорова, слухова, мультимедійна). Представлено приклади засобів наочності, а також їхню дидактичну мету та інтеграційний потенціал. Врахування усіх цих чинників дає змогу ефективно використовувати унаочнення з метою інтеграції в початковій школі, добирати цілеспрямовано унаочнення відповідно до навчальної мети, вікових особливостей учнів і контексту міжпредметної взаємодії.

Таблиця 2.1

Типологія провідних наочних засобів у курсі української мови

Модальність	Приклади	Дидактична мета	Інтеграційний потенціал
1	2	3	4
Зорова	флеш-картки, сюжетні плакати, діаграми,	семантизація лексики, розвиток орфографічних	зв'язок з природознавством (схеми),

	ілюстрації-«живі картинки»	умінь та навичок	мистецтвом (ілюстрації), математикою (графіки)
Слухова	аудіодиктанти, подкасти, пісні, звуки природи	формування фонетичної та інтонаційної компетенцій, розвиток аудіювання	вихід на музичну галузь, природничі феномени (звуки довкілля), громадянські теми
Мультимедійна	інтерактивні презентації, відео-квести, онлайн-симулятори («УкрМова 4D»)	комплексний розвиток мовлення, критичне мислення, самостійна діяльність	цифрова грамотність, дослідницькі вебквести

Джерело: [24; 28].

Узагальнюючи представлені у таблиці 2.1 дані, можна зробити висновок, що кожна з трьох типів наочності – зорова, слухова та мультимедійна – виконує специфічні функції в освітньому процесі й має власні переваги, які розкриваються в інтеграційному полі сучасної освіти. Зорова наочність завдяки своїй візуальній насиченості дає змогу формувати міцні знання, знижувати когнітивне навантаження на учня, а також забезпечує міст між мовними й немовними дисциплінами, такими як математика (через діаграми) чи природознавство (через схеми). Візуальні матеріали також відіграють естетико-виховну роль, особливо якщо адаптовані до культурного контексту дитини.

Слухова наочність є критично важливою для формування фонетичної, інтонаційної та аудіальної компетентності. Використання аудіодиктантів, подкастів та караоке сприяє розвитку слухового аналізу, уваги до нюансів звукової мови, що є основою грамотного письма й усного мовлення. Більше того, саме ця модальність відкриває широкі можливості для інтеграції з музичним мистецтвом, природознавством.. Аудіовізуальні матеріали також підвищують емоційну залученість учнів і допомагають налагодити

асоціативні зв'язки між навчальним матеріалом та реальними життєвими ситуаціями [27, 218].

Мультимедійна наочність синтезує зорові й слухові канали сприймання, поєднуючи їх із елементами взаємодії та ігрового дизайну. Інтерактивні презентації, застосунки, онлайн-квести та симулятори створюють ефект «занурення», що сприяє формуванню критичного мислення, навичок оцінювання, планування та аналізу. Так мультимедійні інструменти не лише модернізують традиційне унаочнення, а й трансформують саму структуру уроку, роблячи її відкритою до індивідуалізації та інклюзії [38].

Отже, на основі типології наочних засобів та їхнього потенціалу учитель обирає найбільш дієві інструменти для досягнення конкретних освітніх цілей. Водночас врахування типології наочних засобів задає вектор для міждисциплінарної інтеграції та стимулює розвиток пізнавальних, комунікативних і дослідницьких компетентностей учнів. Унаочнення перестає бути лише допоміжним компонентом – воно перетворюється на один із базових ресурсів педагогічної майстерності в умовах Нової української школи.

Узагальнюючи типологію наочних засобів у курсі української мови, можна виділити три провідні вектори, кожен з яких виконує унікальну функцію в інтегрованому навчальному процесі. Насамперед, зорова наочність виступає як ключовий механізм для швидкої та ефективної семантизації навчального матеріалу. Завдяки повторюваним образам, сюжетним ілюстраціям, графічним органайзерам та схемам, вона сприяє формуванню стійких міжпредметних асоціацій, що дає змогу учням краще зрозуміти, структурувати й зберігати нові знання. Візуальні засоби не лише передають зміст, а й активізують мисленнєві процеси, надаючи навчальному матеріалу образності, доступності та емоційної привабливості [40].

Слухова наочність відіграє роль «звукового клею» в системі інтегрованого навчання. Вона забезпечує не лише правильну фонетичну

побудову мовлення, а й збагачує мовлення інтонаційною виразністю, емоційною насиченістю та природним звучанням. Аудіодиктанти, подкасти, пісенні фрагменти й звуки природи допомагають формувати фоносемантичні уявлення про мову, що підвищує рівень сприймання та відтворення мовленнєвих конструкцій. Крім того, слухова наочність часто виступає в ролі містка до музичного мистецтва, природничих тем і навіть громадянської освіти, де звук стає не лише засобом передачі інформації, а мотивує та залучає учнів [34].

Мультимедійна наочність – це якісно новий рівень педагогічного інструментарію, який об'єднує візуальні та аудіальні компоненти з елементами інтерактивності. Інтерактивні презентації, онлайн-квести та симулятори стимулюють розвиток критичного мислення, сприяють формуванню навичок самоконтролю, самооцінювання, рефлексії та прийняття рішень. Так мультимедійна наочність не лише підтримує пізнавальні процеси, а й розвиває навички, необхідні сучасному учневі для успішної діяльності в інформаційно насиченому середовищі [39].

Раціональне комбінування трьох видів наочності формує мультимодальний каркас інтегрованого уроку, у якому українська мова постає не ізольованим предметом, а об'єднувальним для всіх освітніх галузей. Добір наочних засобів для інтегрованих уроків української мови має здійснюватися з урахуванням низки педагогічних, психологічних і методичних вимог, що забезпечують ефективність їх використання в освітньому процесі. Передусім важливо, щоб обрані засоби відповідали цілям і змісту уроку, сприяли реалізації інтеграції та забезпечували цілісність сприйняття навчального матеріалу. Наочність має не лише ілюструвати окремі поняття, а й стимулювати пізнавальну активність учнів, розвивати їхню здатність до аналізу, узагальнення, порівняння та практичного застосування отриманих знань. Важливим критерієм є вікова відповідність і психологічна доступність наочних матеріалів. Вони повинні бути

зрозумілими, естетично привабливими, викликати інтерес і підтримувати позитивну мотивацію до навчання. Зміст і форма наочності мають бути логічно пов'язаними з темою уроку, не перевантаженими надмірною інформацією чи зайвими деталями. Оптимальним вважається використання таких засобів, які одночасно впливають на декілька органів чуття, поєднуючи слухове, зорове та мовленнєво-рухове сприйняття [27].

Крім того, наочні матеріали повинні відповідати принципам науковості, достовірності та методичної доцільності. Їх зміст має базуватися на сучасних лінгвістичних знаннях і не допускати спрощення або спотворення мовних явищ. На інтегрованих уроках особливо цінною є така наочність, яка сприяє поєднанню різних навчальних галузей – мовної, літературної, природничої, мистецької тощо, створюючи умови для комплексного розвитку мислення учнів. Водночас добір засобів наочності має враховувати матеріально-технічні можливості закладу освіти, рівень підготовки вчителя та навчальні умови. Важливо забезпечити баланс між традиційними (дошка, таблиці, малюнки, картки) і сучасними мультимедійними засобами, які дозволяють інтерактивно представити матеріал і активізувати навчальну діяльність. Рациональний вибір і гармонійне поєднання різних видів наочності підвищують ефективність інтегрованого уроку, сприяють формуванню в учнів стійкого інтересу до української мови та розвитку їхньої комунікативної компетентності.

Отже, кожен тип наочності – зорова, слухова чи мультимедійна – має свій унікальний інтеграційний потенціал і виконує ключові функції у формуванні мовленнєвої, пізнавальної, емоційної та соціальної компетентності учнів. Їхнє продумане використання у курсі української мови дозволяє не лише урізноманітнити подачу матеріалу, а й зробити освітній процес більш доступним, динамічним і результативним.

РОЗДІЛ 3. ДОСВІД І РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ УНАОЧНЕННЯ

3.1. Організація експериментального дослідження

Експериментальне дослідження з проблеми впровадження унаочнення як засобу інтеграції в початковому курсі української мови проводилося на базі Судово-Вишнянської початкової школи Львівської області. Дослідження мало на меті виявити ефективність використання зорових, слухових і мультимедійних засобів як інтегративного компонента в початковому курсі української мови, а також визначити рівень сформованості мовленнєвих умінь у молодших школярів за умови системного використання унаочнення як засобу інтеграції.

До дослідження було залучено два третіх класи – 3-А та 3-Б, загальною кількістю 40 учнів. Один із класів (3-А) було обрано як експериментальну групу, в якій системно впроваджувалося унаочнення з дотриманням інтегративних принципів. Другий клас (3-Б) виступав контрольною групою й навчався за чинною програмою без спеціального акценту на унаочнення як інтегративний компонент.

На першому етапі (вересень-жовтень) здійснено констатувальний зріз: учням обох груп було запропоновано серію завдань на читання, письмо та усне мовлення з урахуванням рівнів складності, відповідних віковим особливостям. Також проведено анкетування вчителів і короткі структуровані інтерв'ю для фіксації вихідного рівня сформованості інтегрованих умінь і ставлення до використання унаочнення.

На другому етапі (листопад-квітень) в експериментальному класі реалізовано серію тематичних блоків із впровадженням різних типів унаочнення – зорового (таблиці, схеми, фотоколажі), слухового (аудіозаписи діалогів, пісні), мультимедійного (інтерактивні презентації, відеофрагменти, AR-елементи). Кожен блок був розроблений відповідно до принципів

інтеграції: мовний зміст поєднувався з природознавством, літературним читанням, образотворчим мистецтвом.

Методичне забезпечення включало створення інтегрованих завдань, у яких засіб наочності був не супровідним, а смислотвірним – тобто брав участь у формуванні мовленнєвого продукту. Для прикладу, фотоекспозиція «Рослини моєї місцевості» використовувалася як основа для побудови опису, написання розповіді та усного повідомлення. На всіх етапах фіксувалося зростання мовленнєвої активності учнів, використання предметної лексики та складніших синтаксичних конструкцій.

На завершальному етапі (травень) проведено контрольний зріз, який передбачав виконання аналогічних завдань, що й на констатувальному етапі, з метою порівняння динаміки. Результати порівнювалися за критеріями, представленими на рисунку 3.1.

Рівень мовленнєвої
активності (кількість реплік,
обсяг письмових робіт)

Правильність побудови
висловлювань (лексика,
граматика)

Міжпредметна
інтерпретація текстів і
завдань

Зацікавленість учнів і
самостійність у роботі з
образами

Рис. 3.1. Порівняльні критерії

Джерело: [27].

Для об'єктивного оцінювання використовувалися шкали, рекомендовані МОН України в рамках впровадження НУШ.

Отже, експериментальна частина дослідження була організована відповідно до загальноприйнятих принципів педагогічної верифікації: наявність контрольної та експериментальної груп, діагностика до та після впливу, системне використання унаочнення як дидактичного інструменту, фіксація кількісних і якісних змін у результативності учнів.

3.2. Характеристика бази дослідження та учасників

Базою дослідження стала Судовишлянська початкова школа – заклад загальної середньої освіти I ступеня, розташований у Львівській області. Школа функціонує в межах Нової української школи та активно впроваджує інноваційні підходи до навчання, включаючи діяльнісне навчання, інтегровані уроки, проєктну діяльність, мультимедійні технології. Колектив закладу має досвід участі у пілотних освітніх ініціативах, а вчителі проходили сертифікаційні курси щодо методик компетентнісного навчання, організовані МОН та освітніми платформами (наприклад, Едера, Prometheus).

У школі є мультимедійний проєктор, набір навчальних таблиць, дидактичні матеріали з української мови та інших предметів, що дозволяло реалізовувати унаочнення в усіх його видах: зоровому, слуховому, мультимедійному. У класах також наявні тематичні куточки, набори карток, репродукції, буклети, зображення.

У дослідженні взяли участь два класи третього року навчання (рис.3.2).

3-А клас
(експериментальна
група)

- 10 дівчат
- 10 хлопців

3-Б клас
(контрольна група)

- 11 дівчат
- 9 хлопців

Рис. 3.2. Характеристика учасників дослідження

Усі учасники навчалися за програмою НУШ, що передбачає компетентнісний підхід, розвиток критичного мислення, інтеграцію знань і формування мовленнєвих умінь. Учні обох класів продемонстрували відносно однорідний рівень загального розвитку на момент початку експерименту (оцінювалося за результатами річного підсумкового оцінювання в 2 класі). Діти характеризуються різним типом пізнавальної активності: у групі є як школярі з високим рівнем вербальної комунікації, так і діти, яким краще вдаються візуально-образні завдання. Саме це дало змогу виявити, як різні типи унаочнення (зорові, слухові, мультимедійні) впливають на різні категорії учнів.

З боку педагогічного супроводу, в експерименті брали участь дві вчительки з однаковим педагогічним стажем (понад 10 років), які пройшли курс підвищення кваліфікації. Обидва педагоги були поінформовані про умови дослідження, а для вчительки 3-А класу було розроблено рекомендації щодо впровадження унаочнення як інтегративного засобу.

У ході підготовчого етапу було проведено анкетування батьків, що дало змогу виявити позитивне ставлення родин до експерименту, готовність сприяти впровадженню нових методик та участь дітей у додаткових інтерактивних формах діяльності.

Отже, база дослідження відповідає вимогам до педагогічного експерименту: школа впроваджує інновації, має технічні ресурси й

досвідчених педагогів, учні охоплюють достатній обсяг вибірки, що забезпечує обґрунтованість результатів експериментального впровадження унаочнення як засобу інтеграції у курсі української мови.

3.3. Аналіз ефективності використання унаочнення на інтегрованих уроках

Аналіз ефективності використання унаочнення на інтегрованих уроках української мови в початковій школі ґрунтується на результатах порівняння показників успішності, динаміки розвитку мовленнєвих умінь та залученості учнів у навчальний процес у двох паралельних класах – експериментальному (3-А) і контрольному (3-Б).

Упродовж 6 місяців у 3-А класі системно застосовувалися зорові, слухові та мультимедійні засоби унаочнення в поєднанні з міжпредметними компонентами (літературне читання, образотворче мистецтво, природознавство), тоді як у 3-Б класі застосовувалися переважно традиційні вербальні методи навчання із нерегулярним залученням наочності.

Методи збору даних представлені на рисунку 3.3.

З метою діагностики вихідного рівня сформованості мовленнєвих умінь учнів початкової школи було застосовано комплексний підхід до збору емпіричних даних. Зокрема, використовувалися такі методи: вхідне та вихідне тестування навичок читання, письма та усного мовлення; спостереження за активністю учнів під час уроків; аналіз їхніх творчих робіт; а також оцінювання за шкалами НУШ, що передбачають чотири рівні: початковий, середній, достатній та високий. Такий різноплановий інструментарій дозволив отримати об'єктивну та багатогранну картину рівня сформованості мовленнєвих умінь у різних групах учасників дослідження.

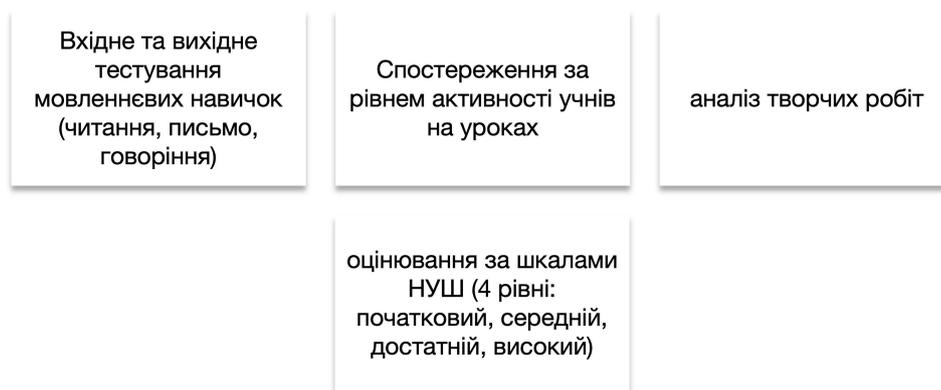

Рис. 3.3. – Методи збору даних

Результати початкового етапу дослідження, що охоплював учнів 3-А (експериментального) та 3-Б (контрольного) класів, узагальнено у таблиці 3.1. У ній наведено розподіл школярів за рівнями мовленнєвого розвитку відповідно до критеріїв, визначених під час тестування. Такий розподіл дає змогу порівняти вихідні позиції обох груп перед впровадженням методичних змін в освітній процес.

Таблиця 3.1

Розподіл учнів за рівнями сформованості мовленнєвих умінь (до експерименту)

Група	Початковий	Середній	Достатній	Високий
1	2	3	4	5
3-А (експериментальна)	4 (20%)	8 (40%)	6 (30%)	2 (10%)
3-Б (контрольна)	3 (15%)	9 (45%)	6 (30%)	2 (10%)

Для унаочнення результату попередньої діагностики рівнів сформованості мовленнєвих умінь в учнів представлені на рисунках 3.4. та 3.5.

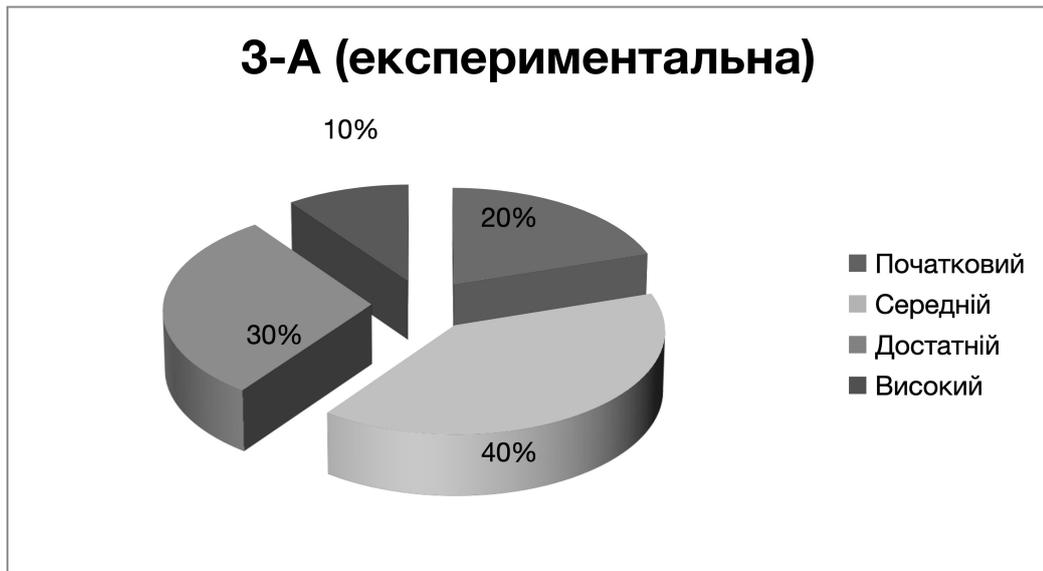

Рисунок 3.4. Розподіл учнів 3-А класу за рівнями сформованості мовленнєвих умінь

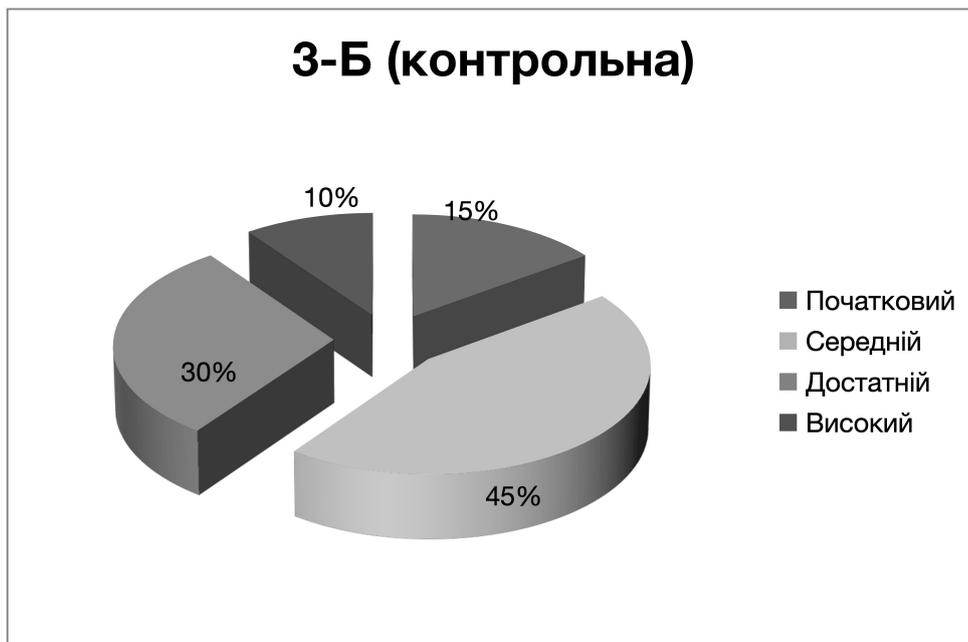

Рисунок 3.5. Розподіл учнів 3-Б класу за рівнями сформованості мовленнєвих умінь

Вихідні результати, представлені у таблиці 3.1, засвідчують приблизно однаковий рівень сформованості мовленнєвих умінь у 3-А (експериментальному) та 3-Б (контрольному) класах на початку дослідження, що дозволяє вважати групи статистично співмірними та придатними для подальшого експериментального впровадження. У 3-А класі 20% учнів

показали початковий рівень володіння мовленням, 40% – середній, 30% – достатній і лише 10% – високий. Аналогічно, у 3-Б класі на початковому рівні перебували 15% учнів, на середньому – 45%, на достатньому – 30% і на високому – 10%. Отже, розподіл показників є досить близьким, що виключає значущі відмінності між групами на старті експерименту.

Особливо показовим є те, що в обох класах переважає середній рівень сформованості мовленнєвих умінь (40% у 3-А та 45% у 3-Б), що є типовим для третього року навчання в умовах НУШ. Такий результат свідчить про наявність потенціалу до розвитку й закладає підґрунтя для ефективної реалізації інноваційних підходів. Достатній рівень у 30% учнів обох груп також підтверджує загальну динаміку опанування мовленнєвих навичок. Однак низький показник високого рівня (10% у кожному класі) вказує на недостатню інтенсифікацію мовного розвитку найбільш підготовлених учнів, що потребує посиленої диференціації завдань та стимулювання індивідуального поступу.

Наявність 15–20% школярів із початковим рівнем сформованості вказує на необхідність застосування адаптивних методик, особливо для підтримки дітей з труднощами в читанні, письмі чи усному мовленні. У межах експериментального навчання це дає підстави для впровадження засобів унаочнення як ресурсу зниження когнітивного навантаження та підвищення залученості таких учнів.

Отже, результати таблиці 3.1 не лише засвідчують стартову подібність рівнів у контрольній та експериментальній групах, але й окреслюють ключові акценти для педагогічного впливу: підтримка дітей із початковим рівнем, активізація середнього, забезпечення поступу достатнього рівня та розвиток мовленнєвого потенціалу тих, хто вже демонструє високі результати. Це створює обґрунтовану базу для подальшого вивчення ефективності візуалізації як інтегративного дидактичного засобу в початковій школі.

Під час експериментального навчання основна увага була зосереджена на інтеграції засобів унаочнення в мовленнєву діяльність молодших школярів. Робота відбувалася у рамках звичайного освітнього процесу, однак із цілеспрямованим використанням візуального, аудіального та мультимедійного контенту. Ми не просто додавали ілюстрації чи схеми – йшлося про продуману систему подачі навчального матеріалу, де кожен засіб унаочнення мав чітку дидактичну функцію: активізувати, пояснювати, закріплювати, підтримувати рефлексію [42]. Усі дії були узгоджені з віковими особливостями учнів і методичними принципами Нової української школи.

У межах уроків читання учням пропонувалися візуальні передтексти – ілюстрації, короткі фрагменти відео або символічні зображення, що вводили в сюжетну ситуацію. Завдяки цим візуальним «гачкам» активізувалася фонова компетенція, формувалося прогнозування змісту, а подальше читання ставало не лише процесом декодування, а й осмисленням та перевіркою гіпотез. Для глибшого розуміння текстів використовувалися графічні органайзери, які допомагали візуалізувати сюжет, логіку подій, мотиви персонажів. Ми також тестували QR-коди в підручниках, що відкривали доступ до відео, моделей і пояснень – це дало змогу зробити уроки більш насиченими і стимулювати учнів до дослідницького читання.

Під час формування письмових навичок широко застосовувалися візуальні стимули: колажі, фото персонажів, сюжетні картинки. Учні створювали власні описи, добирали емоційні характеристики, будували діалоги, що дало змогу зануритися у творчу атмосферу [3, 9]. Для планування письмових висловлювань активно використовувалися візуальні схеми, які допомагали структурувати думки, підібрати приклади, окреслити логіку викладу. Крім того, ми впроваджували практику мультимедійного портфоліо: учні вели власні е-журнали, куди вставляли фото з проєктів, малюнки,

фрагменти текстів і короткі коментарі до виконаного. Це стало важливим елементом саморефлексії та підтримки внутрішньої мотивації.

Розвиток усного мовлення був побудований на принципах поліфункціонального підходу [10, 12]. Учні створювали ілюстрації, схеми до казок, історій або життєвих ситуацій, а потім відтворювали їх у формі переказів, що значно знижувало тривожність і забезпечувало лексико-синтаксичну підтримку. У практиці були й вправи за методом «Поговори з картиною», коли дитина вступала в умовний діалог із ілюстрацією, ставила питання, відповідала від імені персонажа. Такі прийоми активізували мовлення й формували емпатійну компетентність. Інноваційним компонентом стали AR-презентації: за допомогою додатків учні накладали віртуальні об'єкти на друковані сторінки і проговорювали пояснення до побаченого. Поєднання жесту, слова й образу підсилювало комунікативну впевненість і створювало новий формат висловлення думки.

Наведено приклад запропонованих завдань.

1. Завдання «Опиши картинку» (інтеграція мовно-літературної освітньої та природничої галузі)

Мета: розвиток зв'язного мовлення, збагачення словникового запасу, формування граматичних умінь; розвиток в учнів уявлень про зміни в природі.

Хід роботи:

Розглянь відео весняного лісу.

– Назви предмети, які ти бачиш.

– Добери прикметники до слова ліс.

– Склади 3–4 речення, щоб утворився короткий текст.

2. Завдання «Склади речення за схемою».... (інтеграція мовно-літературної освітньої та природничої галузі)

Мета: формування граматичного ладу мовлення, закріплення знань про будову речення.

Матеріал: наочна схема – ц → світить → ☁ → тоне сніг.

Завдання:

- Розкажи, що відбувається навесні.
- Склади речення за схемою.
- Зміни речення, додавши прикметник або обставину (де? коли?).

3. Завдання «Мовна мандрівка» (інтеграція мовно-літературної освітньої та природничої галузі)

Мета: повторення частин мови через унаочнення.

Матеріал: картки із зображеннями (кіт, червоне яблуко, бігти, веселий).

Завдання:

- Розклади картки у групи: іменники, прикметники, дієслова.
- Добери до кожного слова споріднені або синоніми.
- Склади речення з одним словом із кожної групи.

4. Завдання «Склади казку за малюнками» (інтеграція мовно-літературної освітньої та мистецької галузі)

Мета: розвиток творчої уяви, формування зв'язного мовлення.

Матеріал: серія ілюстрацій (наприклад, “Як хлопчик знайшов друзів”).

Завдання:

- Розглянь малюнки у правильній послідовності.
- Назви героїв і події.
- Склади усну або письмову казку за малюнками.

5. Завдання «Звукове доміно» (інтеграція мовно-літературної освітньої та мистецької галузі)

Мета: закріплення навичок звукового аналізу.

Матеріал: картки із зображеннями предметів (м'яч, яблуко, дім, метелик).

Завдання:

- Назви предмети.
- Визнач перший звук у кожному слові.

– З'єднай слова так, щоб останній звук одного збігався з першим звуком іншого.

Загалом експериментальне навчання було спрямоване не лише на урізноманітнення форми, а й на переосмислення суті освітнього процесу: перехід від репродуктивного засвоєння знань до інтерактивного, осмисленого й індивідуалізованого навчання. Унаочнення стало не просто допоміжним інструментом, а повноцінним мостом між мовленням, мисленням і досвідом дитини. Це дало змогу створити освітнє середовище, у якому кожен учень мав змогу знайти власний спосіб розуміння, висловлення і розвитку.

За підсумками експериментального навчання ми отримали результати, представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Розподіл учнів за рівнями сформованості мовленнєвих умінь (після експерименту)

Група	Початковий	Середній	Достатній	Високий
1	2	3	4	5
3-А (експериментальна)	0 (0%)	4 (20%)	8 (40%)	8 (40%)
3-Б (контрольна)	2 (10%)	8 (40%)	7 (35%)	3 (15%)

Результати попередньої діагностики рівнів сформованості мовленнєвих умінь в учнів представлені на рисунках 3.6. та 3.7.

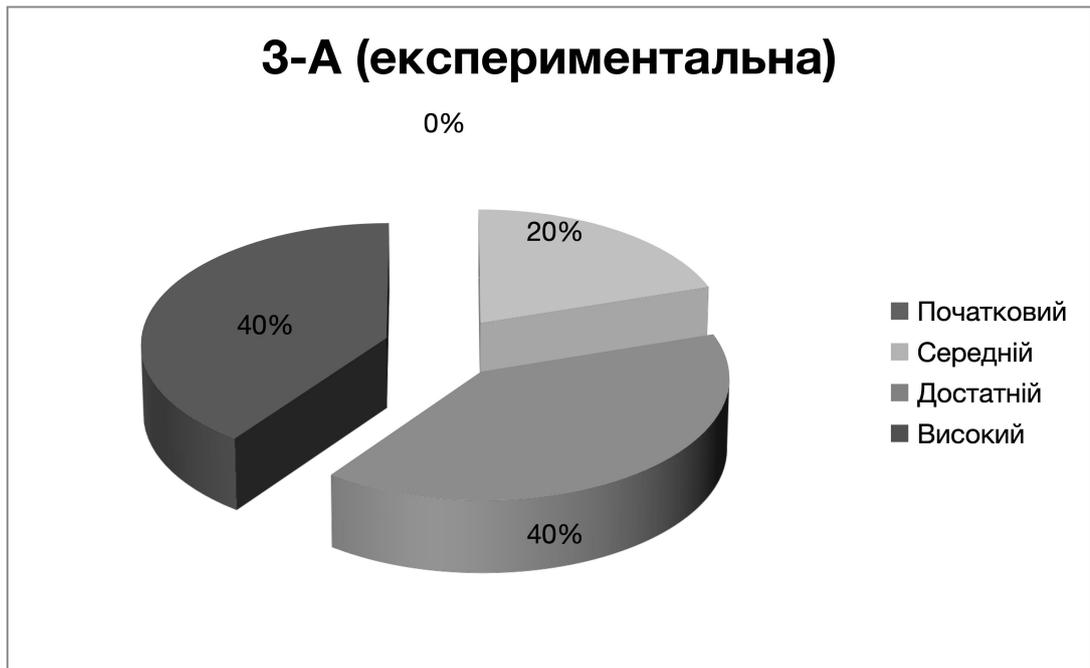

Рисунок 3.6. Розподіл учнів 3-А класу за рівнями сформованості мовленнєвих умінь після проведення експериментального навчання

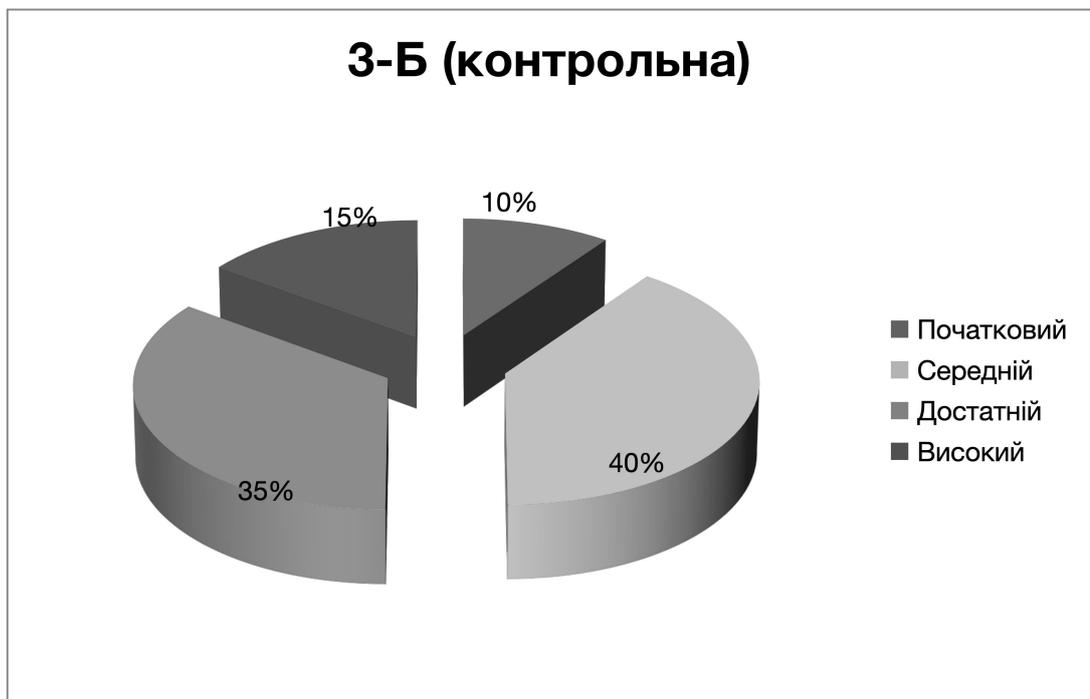

Рисунок 3.6. Розподіл учнів 3-Б класу за рівнями сформованості мовленнєвих умінь після проведення експериментального навчання

Результати демонструють якісні зрушення в рівні сформованості мовленнєвих умінь учнів після завершення експериментального навчання з

активним використанням унаочнення. Зіставлення результатів експериментальної групи (3-А) і контрольної (3-Б) засвідчує ефективність впроваджених педагогічних стратегій.

Найпоказовішим є зникнення початкового рівня в експериментальній групі: жоден учень не залишився на цьому рівні, тоді як у контрольному класі таких було 10%. Це свідчить про те, що застосування візуальних, аудіальних і мультимедійних засобів дало змогу компенсувати труднощі учнів зі слабкою підготовкою та підвищити загальний поріг засвоєння.

Помітно зменшилася частка учнів із середнім рівнем сформованості мовленнєвих навичок у 3-А класі (з 40% до 20%), що супроводжувалося відповідним зростанням частки достатнього й високого рівнів. Так, після експерименту 40% учнів експериментального класу досягли високого рівня, що у 2,5 раза перевищує аналогічний показник у контрольному класі (15%). Водночас у 3-А класі 40% учнів перебувають на достатньому рівні, тоді як у 3-Б – лише 35%.

Отже, отримані результати переконливо доводять, що впровадження системи унаочнення в умовах інтеграції позитивно впливає на формуванні мовленнєвих навичок молодших школярів, сприяє зростанню рівня засвоєння. Таке навчання забезпечує підтримку учнів і створює умови для інтелектуального розвитку, що відповідає цілям інклюзивної та компетентнісної освіти.

Застосування унаочнення як інтегративного засобу на уроках української мови продемонструвало виражений позитивний вплив на розвиток мовленнєвих компетентностей учнів. Найбільш ефективними виявилися комбінації зорових образів (схеми, таблиці), мультимедійних засобів (відео, інтерактивні слайди) та завдань, що поєднують мовний матеріал із контекстами інших навчальних предметів.

Унаочнення сприяло:

- підвищенню рівня мовленнєвої активності,

- глибшому розумінню мовних явищ,
- формуванню стійкої мотивації до навчання,
- розвитку самостійності й критичного мислення.

Водночас ефективність засобів наочності значною мірою залежала від цілеспрямованості їх використання, відповідності віковим особливостям та логіці інтегрованого уроку.

Отже, експериментально доведено, що унаочнення не лише підсилює розуміння навчального матеріалу, а й відіграє важливу роль в інтеграції, відповідаючи сучасним вимогам Нової української школи та глобальним освітнім тенденціям.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було здійснено теоретичне узагальнення, методологічне обґрунтування та експериментальну перевірку ефективності використання засобів унаочнення як важливого інструменту інтеграції в початковому курсі української мови.

Аналіз поняття інтеграції в початковій освіті дав змогу сформулювати розширене тлумачення цього поняття як системної взаємодії між компонентами навчального змісту, видами діяльності та засобами навчання, яка спрямована на формування цілісної картини світу в молодших школярів. Окреслені підходи до інтеграції, зокрема предметно-змістовий, діяльнісний, компетентнісний і міжпредметний, є взаємодоповнювальними і формують сучасний освітній простір.

Інтеграцію можна здійснювати також на основі тематичного, міждисциплінарного, проектно-дослідницького, технологічного підходів. Низка чинників сприяють інтегрованому навчанню із застосуванням наочності в початковому курсі української мови: наочно-образний тип мислення, низка стійкість уваги, провідна роль ігрової діяльності, емоційна чутливість учнів та їхня потреба в руховій активності.

Роль інтеграції в початковому курсі української мови полягає не лише у поєднанні мовних знань з іншими предметами, а й у формуванні метапредметних компетентностей, таких як уміння аналізувати, класифікувати, будувати логічні зв'язки, створювати власні висловлювання, що базуються на міжпредметному матеріалі. Зроблено акцент на тому, що українська мова як навчальний предмет має природний потенціал до інтеграції з різними освітніми компонентами: літературним, природничим, соціальним, мистецьким. Саме цей потенціал найкраще розкривається через використання унаочнення як засобу збагачення змісту та форм подання інформації.

Унаочнення в освітньому процесі постає не лише методичним прийомом, а самостійною педагогічною категорією, що вимагає дидактичного осмислення, класифікації та вдосконалення форм реалізації. На основі сучасних наукових підходів до класифікації засобів унаочнення виділено зорові, слухові, мультимедійні, комбіновані та інтерактивні. Важливе значення мають не лише самі засоби наочності, а й логіка їх використання на уроках. Саме унаочнення має найвищу ефективність за умов його функціонального навантаження в контексті інтегрованого навчального середовища.

Кожен вид наочності (зорова, слухова, символічна, об'ємно-просторова, динамічна, ігрова, технічна) має свій освітній та інтегративний потенціал, відкриваючи можливості для поєднання української мови з читання, з музикою, образотворчим мистецтвом, природознавством, технологічними процесами. Значущим моментом дослідження стала розробка та опис вимог до добору наочних засобів для інтегрованих уроків. Наочність має бути відповідна віковій дітей, навчальним програмам, інтерактивній моделі навчання, можливостям школи і учителя зокрема, бути естетично й культурно прийнятною, враховувати безпекові та інклюзивні аспекти. Важливою є й підготовка вчителя до використання наочності, зокрема вміння передбачати її вплив на розвиток мислення, мовлення та емоційно-вольової сфери учнів.

Застосування унаочнення у процесі інтегрованого навчання української мови є одним із найважливіших чинників підвищення ефективності освітнього процесу. Унаочнення не лише полегшує сприйняття нового матеріалу, а й активізує мислення, увагу, пам'ять, стимулює мовленнєву діяльність молодших школярів. У початковій школі, де переважає наочно-образне мислення, використання різних видів унаочнень забезпечує опору на життєвий досвід дитини, формує асоціативні зв'язки та створює умови для

інтеграції знань із різних навчальних галузей - мовної, літературної, природничої, мистецької

Ключовими дидактичними принципами відбору й впровадження унаочнення є принципи науковості, систематичності й послідовності, свідомості, активності та самостійності, ґрунтовності, наочності, зв'язку навчання з практичною діяльністю. Знання та застосування принципів навчання дає змогу педагогові реалізовувати основні закономірності освітнього процесу й успішно керуватися ними, використовувати унаочнення як засіб інтеграції в початковому курсі української мови.

Кожен з трьох провідних типів наочності на уроках української мови – зоровий, слуховий та мультимедійний – виконує специфічні функції в освітньому процесі й має власні переваги, які розкриваються в інтеграційному полі сучасної освіти. Зорова наочність завдяки своїй візуальній насиченості дає змогу формувати міцні знання, знижувати когнітивне навантаження на учня, а також забезпечує міст між мовними й немовними дисциплінами. Слухова наочність є критично важливою для формування фонетичної, інтонаційної та аудіальної компетентності. Мультимедійна наочність синтезує зорові й слухові канали сприймання, поєднуючи їх із елементами взаємодії та ігрового дизайну.

Апробація завдань з використання наочності як засобу інтеграції в початковому курсі української мови проводилося на базі Судово-Вишнянської початкової школи Львівської області. Дослідження мало на меті виявити ефективність використання зорових, слухових і мультимедійних засобів як інтегративного компонента в початковому курсі української мови, а також визначити рівень сформованості мовленнєвих умінь у молодших школярів за умови системного використання унаочнення як засобу інтеграції. У ході дослідження було реалізовано серію тематичних блоків із впровадженням різних типів унаочнення – зорового (таблиці, схеми, фотоколажі), слухового (аудіозаписи діалогів, пісні), мультимедійного (інтерактивні презентації,

відеофрагменти, AR-елементи). Кожен блок був розроблений відповідно до принципів інтеграції: мовний зміст поєднувався з природознавством, літературним читанням, образотворчим мистецтвом. Методичне забезпечення включало створення інтегрованих завдань, у яких засіб наочності був не супровідним, а смислотвірним – тобто брав участь у формуванні мовленнєвого продукту.

Результати демонструють якісні зрушення в рівні сформованості мовленнєвих умінь учнів після завершення експериментального навчання з активним використанням унаочнення як засобу інтеграції в початковому курсі української мови. Зіставлення результатів експериментальної групи і контрольної засвідчує ефективність впроваджених педагогічних стратегій. Застосування унаочнення як інтегративного засобу на уроках української мови продемонструвало виражений позитивний вплив на розвиток мовленнєвих компетентностей учнів. Найбільш ефективними виявилися комбінації зорових образів (схеми, таблиці), мультимедійних засобів (відео, інтерактивні слайди) та завдань, що поєднують мовний матеріал із контекстами інших навчальних предметів.

На підставі проведеного теоретико-експериментального дослідження унаочнення можна розглядати як необхідну складову сучасного інтегрованого уроку української мови, яка підвищує якість навчального процесу, інтенсифікує діяльність учнів, активізує всі канали сприйняття та робить навчання більш осмисленим і привабливим для дитини молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабійчук Т. Використання звуко- та відеозаписів на уроках української мови. Українська мова та література в загальноосвітній школі. 2014. № 7. С. 50–54.
2. Балагурова М. І. Інтегровані уроки як спосіб формування цілісного сприйняття світу. Фестиваль педагогічних ідей «Відкритий урок» 2004 - 2005 н.р. С. 25–29.
3. Барановська О. В. Міжпредметна інтеграція як провідна тенденція в організації профільного навчання. Пед. освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка; Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 22 (1). С. 9–13.
4. Бех І. Інтеграція як освітня перспектива. Початкова школа. 2009. №5. С.15–18.
5. Біляєв О. Інтегровані уроки рідної мови. Дивослово. 2010. №5 С.21-23
6. Большакова І. Міжпредметна інтеграція змісту навчання. Початкова освіта. 2013. № 40 (712). С. 4.
7. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні технології в системі особистісно зорієнтованої освіти. Форми і методи інтерактивного навчання. Бібліотечка "Дивослова". 2006. № 4. С. 21–63.
8. Вашуленко М. Інтегрування завдань з рідної мови й читання. Початкова школа. 2004. № 6. С.13–16.
9. Вікторенко І. Особливості сприймання школярів. Рідна школа. 2003. №4. С.61–63.
10. Вегера Н. С. Інтегрований урок як одна з нетрадиційних форм організації навчання молодших школярів. Інтегровані уроки в початковій школі / Упоряд. Н. С. Вегера Тернопіль–Харків : Ранок, 2010. (Серія «Відкритий урок»). С. 3–14.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
12. Волканова В.В., Муржа Л.І., Мунтян Т.О. Порадник методиста. Типологічний словник уроків (вид, форма, методи та прийоми). Управління школою. 2008. №8-9. С. 2–28.
13. Волкова Н. П. Психологія навчання молодших школярів: інтегративний підхід. Київ: Педагогічна думка, 2021.
14. Горгош Л.І. Інтеграція традиційних та інноваційних технологій в навчально-виховному процесі початкової школи. Розкази онуку. 2009. № 1-2. С. 4-8.
15. Державний стандарт початкової освіти. Затв. постановою КМУ № 688 від 21.02.2018 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12>
16. Іванчук М. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. Початкова школа. 2004. № 5. С.10-13.
17. Інноваційні технології навчання в початковій школі / Упорядники: В. П. Телячук, О. В. Лесіна. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 240 с.
18. Кисла О. Ф., Довбиш А.О. Обґрунтування використання наочності в освітньому процесі початкової школи. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 58. Т. 1. С. 73–76. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/58/part_1/14.pdf
19. Козловська І. М. Дидактична інтегродогія: сутність, теоретичні основи, застосування. Педагогіка і психологія. 2001. № 1. С. 51–60.
20. Литвин О. В. Візуальна підтримка як засіб формування ключових компетентностей молодших школярів. Початкова освіта 2023, № 2, с. 12–19.
21. Литвин О. В. Інтегрований підхід у початковій школі: теорія та практика. Початкова освіта. 2020. № 3. С. 12–18.
22. Луцак М. І. Розвиток науки та освіти в умовах трансформаційних процесів. Розвиток науки та освіти в умовах трансформаційних процесів:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Дніпро, 30 червня 2025 р.). Research Europe, 2025. С. 75–79.

23. Луцак М. І. Унаочнення як засіб інтеграції в початковому курсі української мови. Наука та освіта під впливом глобальних викликів: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Чернігів, 15 липня 2025 р.). Research Europe, 2025. С. 37–40

24. Ліпчевська І. Л. Засоби наочності у початковій освіті: аспект використання інформаціно-комунікаційних технологій. Електронний збірник наукових праць ЗОППО. 2020. № 3(40). С. 1–5
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720982/1/Text.pdf>

25. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

26. Осколова М. Інтеграція в процесі навчання грамоти. Початкова школа 2011. №16. С.20.

27. Підгурська В. Ю., Загребельна О. О. *Використання засобів наочності на уроках української мови та літературного читання в початковій школі.* Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті: збірник наукових праць. 2020. Т. 1. С. 217–219.

28. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 534–538.

29. Сазонова Л. О. Інтегрований урок у початковій школі. Таврійський вісник освіти. 2008. № 4. С. 40–48.

30. Самойленко П. І., Сергєєв А. В. Інтеграційна функція навчання основам наук. Фахівець. 1995. № 5-6. С. 36–37.

31. Селевко Г. К. Енциклопедія освітніх технологій. У 2т. Т.1 К: НДІ шк. технологій, 2006. 816 с.

32. Сердюкова М. С. Інтеграція навчальних занять у початковій школі. Початкова школа. 1994. № 11. С. 45–49
33. Титар О. Інтеграція навчального процесу. Відкритий урок. 2012. № 3. С. 43–45.
34. Хома О. М. Інтегрований підхід у навчанні української мови та читання в початковій школі. Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 43. Т. 2. С. 33 – 36. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/43/part_2/6.pdf
35. Drake S. M., Reid J. L. Integrated Curriculum as an Effective Way to Teach 21st Century Capabilities. International Baccalaureate, 2020.
36. Fogarty R. How to Integrate the Curricula. 4th ed., Corwin Press, 2019.
37. Hattie J. Visible Learning: The Sequel. Routledge, 2021.
38. Mayer R. E. Multimedia Learning. 3rd ed. Cambridge University Press, 2020.
39. Paivio A., Clark J. Dual Coding and Multimodal Learning: Advances and Applications. London: Routledge, 2023.
40. Role of Visual Aids in Competency-Based Elementary Language Instruction». Journal of Educational Media. 2023. 45 (3). Pp. 215–232.
41. Ukrainian Institute of Information Technologies. Systematic Use of Multimedia Tools in Ukrainian Language Teaching. Pedagogichnyi Chasopys, 2024.

ДОДАТКИ

Урок української мови (3 клас)

Тема: Створюємо текст-опис з опорою на зорові, слухові та мультимедійні засоби

Тип уроку: інтегрований урок розвитку зв'язного мовлення з елементами природознавства

Очікувані результати (за НУШ):

- Учень/учениця складає короткий текст-опис на основі спостережень і власних вражень.
- Добирає прикметники та дієслова, влучні для опису.
- Формує внутрішню мотивацію до мовленнєвої діяльності.
- а природознавство⁷⁷

Тривалість уроку: 45 хв

Хід уроку

1. Мотивація – 5 хв

Мета: активізувати уяву, створити позитивний емоційний фон.

Засіб: «Загадкове зображення» (на екрані демонструється ілюстрація осіннього парку без підпису).

Запитання:

- Як ви гадаєте, де це зображення зроблене?
- Що могло передувати цій події?

➔ **Учні висловлюють гіпотези.** Цей прийом формує очікування змісту (predictive viewing).

2. Систематизація знань – 10 хв

Мета: семантизація лексики, міжпредметне узагальнення.

Засоби:

- **Mind map на дошці:** «Що ми бачимо/чуємо в осінньому парку?»

- **Аудіо:** короткий звуковий фрагмент (шелест листя, спів пташок, вітер).
- **Зорові фрагменти:** набір карток з прикметниками до осінніх об'єктів: «золоте», «пожовкле», «шурхотливе» тощо.

Завдання: доповнити мапу прикметниками, дієсловами, іменниками.

3. Практика – 20 хв

Мета: створення зв'язного тексту-опису.

Варіанти роботи:

- **Індивідуальна:** складання 4–5 речень за опорною схемою (наочний шаблон: «Що? Який? Що робить?»).
- **Письмова робота:** запис власного опису в зошиті або Google Jamboard (у класах з цифровими пристроями).
- **Мультимедійний варіант:** вставити зображення в електронний щоденник із голосовим коментарем (за бажанням).

4. Рефлексія й оцінка – 10 хв

Мета: самооцінка, рефлексія мовленнєвого досвіду.

Засоби:

- **Кольорові картки:** учні обирають кольори, що відповідають емоціям від роботи (жовтий – було цікаво, синій – щось не зрозуміло, червоний – хочу дізнатися більше).
- **Мікрофон емоцій:** короткий усний коментар про своє письмо (в парах або фронтально).
- **Мультимедійна оцінка:** інтерактивний чек-лист (у Padlet / Google Form): чи використав прикметники, дієслова, чи був зв'язок між реченнями.

Матеріали до уроку

- Ілюстрації осіннього парку
- Аудіофайл «Осінь у місті» (шелест листя, вітер, звуки природи)
- Картки з лексикою

- Мапа ідей

Компетентності, які розвиваються

- **Мовна:** формулювання повного зв'язного висловлювання
- **Креативна:** робота з образами, створення опису
- **Соціальна:** обговорення в парах, самооцінка
- **Інформаційна:** робота з мультимедіа